

A

A, a pirmoji raidė visų, iš finikiečių kalbos išverstų, abėcėlių; semitų kalboj vadinama Aleph ir buvo tariama kaip priebalsinis gomurio garsas; graikų kalboj vadinama Alfa, ir vartota jau kaip savarankis balsinis garsas; būdama prijungta iš priekio prie graikų kalbos žodžių reiškia „ne“, „be“.

A (fizikoje) sutrumpinimas elektros matų vienetui A amperui pažymėti.

A kišeniniuose laikrodžiuose pažymi linkmę, kuria reikia pastumti rodiklis, kad laikrodis greičiau eitų (iš pr. avancer — pavarėti priekin).

a (matavimo vienetą) — aras (100 m² plotas).

a (muzikoje) pažymi 6-ji toną mūsų šiuo dienų nuo C-dur prasidedančioj garsų eilėje. **Perbrauktoji a** gaidose — kamertonas. Teoriniuose veikaluose A = Adur trigarsi, a — a mol trigarsi. — A taip pat — Altus (alto balsas).

A. A. — Augustiniani ab Assumptione, sutrumpintas assumptionistų vienuolijos pavadinimas.

Aa — kryžiuočių ir kalavijuočių iškreipti Lietuvos ir Latvijos kai kurių upių vardai, vokiečiams nesuprantant tikrųjų tų upių vardų reikšmės. Tuo būdu žemaičių šventoji ar šventoja buvo suskaidyta į Heilige Aa, Latvijos Lielupė į Kurische Aa, Gauja į Liefländische Aa.

Aachen. (pr. Aix-la-Chapelle, rom. Aquisgranum) v. Vokietijos mst.; 138.000 gyv. (1952; 156.000 — 1925). Nuo romėnų laikų siringų, karštų vandens versmių kurortas. Architektūros įžymybė yra katedra su brangiomis istorinėmis senienomis. Technikos, tekstilės, statybos ir kasyklų aukštosios mokyklos; kat. pedagoginė akademija. Audinių, drabužių, adatų, elektros reikmenų, mašinų ir gumos pramonė. Karolio D. sostinė. Čia buvo vainikuojami vokiečių karaliai. Antrojo Pasaulinio karo metu sunkiai nukentėjo nuo bombardavimų.

Aacheno kongresas (1818 IX 30—XI 21) pirmasis šventosios Santarvės (Sainte Alliance) narių suvažiavimas. Čia nutarta evakuoti sąjungininkų kariuomenę iš Prancūzijos ir sumažinti Prancūzijos kontribuciją. Anglija, Rusija, Austrija ir

Prūsija slapta susitarė bendradarbiauti, jeigu iškils nauja revoliucija Prancūzijoje.

Aacheno taika 1) 1668 VI 2: Liudvikas XIV gavo iš Ispanijos dalį Flandrijos ir Hennegau; 2) 1748 X 18 karui dėl Austrijos palikimo pasibaigus, Austrija atsižadėjo Parmos, Piacencos ir Guastallos (šias žemes gavo Ispanija) ir Prūsų nukariautos Silezijos; už tai Hannoverio kurfurstai pripažinti Anglijos karaliais.

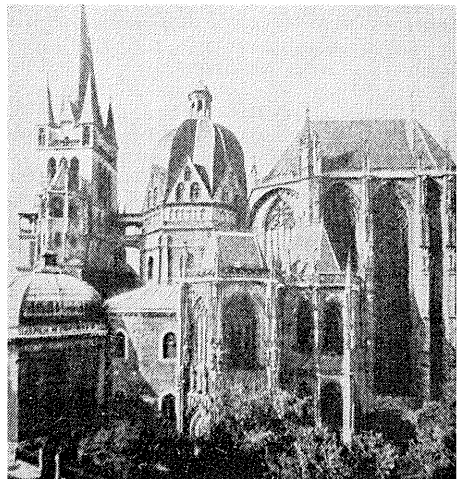
Aakjaer Jeppe (1866—1930) danų rašytojas. Danijos gamtos bei žmonių gyvenimo būdo vaizduotojas. Išsp. Vredens Børn 1904, Fri Felt 1905, Rugens sange 1906 ir kt.

Aalborg š. Danijos uostamiestis Jutlandijos pusiasalyje; 3 km ilgumo glžk. tiltas; 74.700 gyv. (1952).

Aalesund Norvegijos pajūrio uostamiestis; 20.000 gyv. (1950).

Aall Anathon (1867—1943) norvegų filosofas; filosofijos, religijų istorijos ir empirinės psichologijos raštų autorius; nuo 1908 prof. Oslo univ. Išsp. Macht u. Pflicht 1902 ir kt.

AA. LLM — Artium liberalium Magister (Laisvų Menų Magistras), toks mokslo laipsnis.

Aacheno katedra

Aalst pr. Alost, Belgijos mst. r. Flan-druose; 43.000 gyv. (1952).

Aalto Alvar (g. 1898) suomių architek-tas, pasižymėjęs gyvenamųjų namų, pramonės pastatų bei parodų paviljonų sta-tyba. 1947—1949 pastatė Massachusetts techn. inst. studentų namus. Suomijoje—Vipuri biblioteką ir Suomijos paviljoną 1937 Paryžiaus ir 1939 New Yorko paroda-i.

Aaltonen Vaino (g. 1894) suomių skulp-torius. Svarbesni darbai: Sibeliaus bius-tas, Nurmi statula ir kt.

Aanrund Hans (g. 1863) norvegų rašy-tojas ir teatro kritikas, 1911—1923 Oslo nacionalinio teatro literatūrinis patarė-jas. Be romanų rašė ir vaikų literatūros. Samlede Verker 1914. Liet. Vaikai (P.Ma-šio vertimas) 1930.

Aare Šveicarijos upė, Reino intakas; 485 km ilgumo.

Aarhus r. Danijos uostamiestis; 177.000 gyv. (1952).

Aarne Antti (1867 XII 5 — 1925 II 5) suomių folklorininkas ir pasakų tyrinėto-jas, sudaręs tarptautinę pasakų klasifika-vimo sistemą, kuri buvo pritaikyta ir lie-tuviškoms pasakoms. 1911—1925 Helsin-kio univ. prof. Išsp.: Vergleichende Maer-chenforschungen 1907, Die Zaubergaben.

Aaronas vyriausias Amramo sūnus, Mozės brolis, kilęs iš Levio giminės, pir-masis izraelitų vyriausias kunigas; ketu-riasdešimtaisiais izraelitų gyvenimo metais mirė Arabijos tyruose prie edorkiečių žė-mės ribų, sulaukęs 123 m. amžiaus; palai-dotas ant Horo kalno.

Aasen Ivar (1813—1896) norvegų lite-ratūrinės kalbos grindėjas. Jo raštų rin-kynys išsp. 1911—1912.

Aavik Juhan (g. 1884) estų naujosios tautinės muzikos krypties kompozitorius ir Talino konservatorijos dir. Simfoninės variacijos estų liaudies melodijos tema „Marijulė“ ir kt. muzikos kūrinių auto-rius. 1939 dalyvavo pirmojoje Pabaltijo muzikų konferencijoje Kaune, kur skaitė referatą apie estų dainų šventes. ,

Abadan Irano mst., 201.000 gyv. (1952), prie Tigerio-Eufrato žiočių. Irano naftos pramonės centras ir eksporto uostas su Anglų-Irano B-vės valyklomis. Per metus produkuoja 27 mil t. Čia dirba (1950) per 37.000 darbininkų. 1912 A. buvo mažas kaimelis (dykumų oazė), kurį anglai iš-nuomojo 99 metams. 1951 Irano vyriausybė suvalstybino A. įmones.

Abakan Sibiro upė, kairysis Jenisijaus intakas; 565 km ilgumo.

Abakanavičius Bruno (1852 — 1900), Kauno valdininko, išstremto į Sibirą už 1863 sukilimą, sūnus; pabaigė Rvgos po-litechnikumą, kur liko privatdocentu; iš

ten pakviestas į Lvivo politechnikumą; paskiau Paryžiuje dirbo Edissono atstovu elektrotechnikos srityje.

Abakas architektūroje viršutinė kvad-ratinė kapitelo dalis.

Abakas (abacus) skaičiavimo lenta, vartota graikų, ją vadino abaks ir vidu-riniaisiais amžiais. Buvo tai tabelė, verti-kalinėmis tiesėmis suskirstyta skiltimis, kurių kiekviena reiškė vienetą, dešimte-riopai didesnius, negu pirmosios skilties vienetą. Pirmoji skiltis reiškė sveikuo-sius vienetą, antroji — dešimtis, trečioji — šimtus ir t. t. iki bilijonų dešimčių. Šiose skiltyse dėjo kamuoliukus, kurie buvo pažymėti skaitmenimis nuo 1 iki 9. Tikrajai dešimtainei skaičiavimo sistemai įvesti, graikams trūko tik ženklas 0. Arti-mas A. yra kiniečių suan-pan ir rusų skaitytuvai. Todėl dažnai ir skaičiavimo mašinos vadinamos abakais.

Abalus romėnų geografo Pytheuso mi-nima tariamoji sala Mentonomono van-denyne, taigi Baltijos pajūryje. P. K. Ba-gužis (Bohusz) 1808 jos vardą kildino iš „obelies“, o Keltschtein (Altpr. Mnt. 1881) iš keltų—a-bal—aukštasis krantas; taigi tat buvęs Samių pusiasalis, kurį dar vid. amžiais vikingai laikė sala.

Abara (lenk. obora) vienpalis tinklas žuvauti ežeruose. A. darydavo iš plonų lininių siūlų, bet lininę A. išstūmė im-portuotos medvilninės A. A. dažniausiai statomas nakčiai. Žuvis įkiša į A. akį gal-va, užsikabina žiaunomis ir palieka ka-boti.

Abaras sakais aptekusi ir todėl nu-džiūvusi pušies medžio dalis. Abaringi sienojai yra atspariausi drėgmei ir puvi-mui.

Abasin sedativinis vaistas nervams ra-minti.

Abatas (lot. abbas—tėvas) vienuolyno —abatijos viršininkas. Kartais titulas tam tikras pareigas einančių pasaulininkų dvasininkų, teturinčių tonsūrą ar tik ne-šiojančių dvasininkų apdarus.

Abava Kurzemės upė, Ventos deš. inta-kas, 164,7 km ilgio. Versmės — Tukumo aps.; žemupy sudaro siena tarp Kuldigos ir Ventpilės aps., įteka į Ventą prie Aba-vas muizos (72,1 km). Žymiausi intakai, iš kairės: Viesata, Amulė ir Imulė. Ba-seino plotas 2214 km².

Abba (aram. — tėvas, viešpats). Nau-jajame Testamente kreipimasis į Dievą; nuo IV a. bažnytinių asmenų titulas.

Abdadidai, arba A-ital. Ispanijos maurų kunigaikščių dinastija (1023—91).

Abbas 1) Mahometo dėdė (570—652), Abbasidų dinastijos steigėjas. 2) A.Didy-sis (1588—1629), Persijos šachas Sefevi-dų dinastijos, nukariavęs Azerbaidžaną,

Širvaną, Gruziją ir Bagdadą (1623), buvo susidėjęs su anglais, persekiojo sunitus. 3) A. Paša (1813–1854), Mehemedo Ali sūnus, Egipto valdovas (1848–1854).

Abbasidai, kalifų dinastija (749–1258). Paskutiniajam Omajadui (ž.) Mervanui II viešpataujant (744–749), sukilo Abbaso palikuonis Ibrahimas ir buvo paskelbtas Chorasano valdovu. Jo brolis Abul Abbas Asdallah 749 pripažintas kalifu. Kiti žymūs A. — Abu Džafar el Mansur (754–775), Harun al Rašid (786–809), Mamun (813–833), paskutinis — Mustasim (1242–1258). Bagdado kalifatui suirus (1258), A. iki 1517 buvo Egipto kalifai.

Muir The Califate 3 leid. 1897.

Abbe 1) C l e v e l a n d a s (1838–1916) amerikietis astronomas ir meteorologas. Cincinnati observ. direktorius ir Washingtono meteorologas. Prof. Washingtone ir Baltimorėj. Jo iniciatyva JAV įvesta standartinio laiko sistema ir valandiniai meridianai.

2) **E r n e s t a s** (1840–1905) fizikas, 1870–1896 prof. ir 1878–1900 Jenos astronomijos observatorijos dir., vėliau dalininkas ir pavidėtojas Zeisso optinės dirbtuvės Jenoje. Nustatė savotišką kelią lešio ar lešių sistemos didžiojo židinio nuotoliui surasti. Pagamino fonometrą; lūžio rodikliui surasti konstruavo totalrefraktometrą, vad. A. refraktometrą; padirbo apertometrą; 1878 A. pateikė vad. vienalytę imersinę sistemą. A. nurodymais Zeiss padirbo apochromatus; mikroskopo apšviečiamoji sistema yra A. darbas, — ją sudaro veidrodė, diafragma ir stiklų sistema (kondensatorius); jis pirmas sudarė difrakcijos reikšmės vykstantiems mikroskope optikos reiškiniams teoriją.

Abbe pasaulinių (t. y. ne vienuolių) kunigų titulas Prancūzijoje.

Abbeville šiaurės rytų Prancūzijos mst. prie Sommės upės žiočių. Antrojo Pasaulinio karo metu (1940 5 21) vokiečiai prisiveržė ties A. prie jūros ir apsupo prancūzų ir anglų jėgas.

Abbot 1) C h a r l e s G r e e l e y (g. 1872), Amerikos astrofizikas, nuo 1906 astrofizikos observatorijos dir. Washingtone. Išsp.: *The Sun 1907, The Earth and Stars 1946.*

2) **H e n r i k a s L a c r o m** (1831–1927) JAV generolas, 1850 — 1860 vykdęs pirmuosius Mississipi žemupio tyrinėjimus dalyvavęs 1861–1865 karuose ir 1896 Panamos perkasos projektavime.

A. B. C. valstybės, savo didumu, taip pat ekonominio ir kultūrinio augimo atžvilgiu įžymiausios P. Amerikos valstybės: Argentina, Brazilija ir Chile.

A. B. C. informacinis dienraštis, ejęs Kaune. Pirmas numeris išėjo 1933 IX 2. Redaktorius Antanas Matulaitis.

Abchazai (save vadina apsua) kaukazių tautelė š. r. Turkijoje ir p. v. Kaukaze, 220.000 gyv.; 1810 rusų okupuota. 523 priėmė krikščionybę. A. autonominė sovietų resp., turi apie 300.000 gyv., plotas 8700 km². Didžiausias miestas Suchum.

Abd el Krim (g. 1880) Maroko emiras. 1912 pradėjo kovoti dėl Maroko nepriklausomybės. 1921 prie Anualo sumušė ispanų kariuomenę ir 1922 II 1 pasiskelbė Maroko emiru. Kovodamas toliau dėl savo krašto atvadavimo, pradėjo karą su prancūzais. 1926 prancūzai ir ispanai, bendrai veikdami, nugalėjo rufus ir jų vadą, emirą Abd el Krimą, paėmė į nelaisvę, iš kurios 1947 pabėgo.

Abdera mst. graikų Trakijoje. Pagal legendą, A. oras turėdaves kvailinamų ypatybių, iš ko kilo mulkio sinonimas abderitas, nors A. piliečių tarpe yra buvęs filosofas Demokritas.

Abderhalden Emilis (1877–1950) fiziologas chemikas, nuo 1911 prof. Hallės universitete, dirbo daugiausia medžiagų apykaitos fiziologijos, baltymų chemijos ir fermentų chemijos srityje. Išsp.: *Lehrb. der physiol. Chemie* (1906, 2^{is} 1948), *Handb. der biochem. Arbeitsmethoden* 9 Bde 1910–19, *Neue Ergebnisse auf dem Gebiete der speziellen Eiweisschemie* 1909, *Schutzfermente des tier. Organismus* 1912, *Handb. der biol. Arbeitsmethoden* (nuo 1920), *Lehrb. der Physiologie* 4 Bde, 1925–1927, 1^{is} 1946; nuo 1918 leido *Fortschritte der naturwissensch. Forschung*, nuo 1909 *Fermentforschung*.

Abdikacija senovės romėnų teisėje tėvo atsisakymas nuo savo sūnaus buvo vadinama A. A. valdovo (monarcho) atsistatydinimas. Prezidentų atsistatydinimas vadinamas ne A., bet rezignacija.

Abducens oculi (lot.) galvos smegenų motorinis nervas tiesiamam šoniniam akies raumeniui valdyti.

Abductor (lot. nuvedas, atitraukias) raumuo, kurio funkcija atitraukti vieną kūno dalį nuo kitos arba nuo vidurinės kūno plokštumos.

Abd ul Asis 1) (1830–1876) nuo 1861 Turkijos sultonas, sukilėlių priverstas atsisakyti sosto ir nužudytas. 2) (1878–1943) Maroko sultonas, 1908 prancūzams kraštą užėmus, pašalintas.

Abd ul Hakk Hamid (1852–1938) Turkijos rašytojas ir diplomatas. Išsimokslinęs Paryžiuje, pradėjo kurti turkiškai, vadovaudamasis europietiškos literatūros pavyzdžiais. Rašė romanus, erotinius eilėraščius ir dramas. Išsp.: *Madžera-i 'İşk, İclî Kiz, Bir Sefilenin Hasb-i Hali* ir kt.

Abdullah ibn Hussein (1882 — 1951) Transjordanijos karalius. 1948 prieš Arabų lygos norą pasiskelbė Transjordanijos karaliumi. 1951 VII 20 nužudytas Jeruzalėje.

Abd - ul - Hamid II (1842—1918) Turkijos sultonas, 1909 nuverstas nuo sosto.

Abėcėlinė tvarka, vadinama dar ir alfabetine tvarka,— sudėstymas žodžių knygoje ar bibliotekų kataloguose raidyno tvarka.

Abeciela senasis liet. elementoriaus pavadinimas. Tuo vardu išleido elementorių S. Daukantas 1842, Biržų reformatai Mintaujoj 1861 (A. B. C.), kun. Ant. Juškevičius 1863, S. Mikuckis su kitais 1864 (rusų raid.), T. Žilinskis 1865 (rusų raid.), J. Basanavičius 1874 (rankr.), J. Šliupas 1886 ir 1899, D. Bočkauskas 1893 ir 1898, J. Damijonaitis 1906, 1912 ir 1922 ir kt.

Abegg Richardas (1869—1910) vokiečių fizikas-chemikas, išleidęs Handbuch der anorganischen Chemie ir redagavęs Zeitschrift fuer Elektrochemie.

Abeggo taisyklė. Naudojant sraigės pavidalą periodinę sistemą, kurio nors elemento suma, sudėjus maksimumą teigiamo valentingumo su to pat elemento neigiamo valentingumo maksimumu, aiškiai linksta būti lygi 8. Ją vadina A. t.

Abejonė dalinis netikėjimas kuriuo nors dalyku dėl nepakankamų įrodymų ir užtat susilaikymas nuo savo sprendimo laikinai arba visiškai. Jei visiškai sustingstama A., netikint tiesos pasiekimo galimybę, priinama skepticizmas. Tačiau laikinis, arba metodinis, abejojimas, kuriuo Descartes (ž.) pradėjo naujųjų amžių filosofiją, reiškia tik kritinės dvasios išbudimą. Išbudindamas kritiškumą, abejojimas kūrybiškai žadina į tiesos ieškojimą.

Abel 1) Fridrichas Augustas (1826—1902) anglų chemikas, sprogstamųjų medžiagų specialistas. Išsp.: Modern History of Gunpowder 1866, Electricity applied to explosive purposes 1884 ir kt.

2) **Niels Henrikas** (1802—1829) norvegų matematikas. Savo darbuose A.

N. H. Abel

įrodė, kad bendros algebriškosios lygtys aukštesnio laipsnio už 4-tą racionaliais koeficientais negali būti išspręstos grynai algebrisku būdu. Nepriklausomai nuo Jacobi, Legendre įtakoję, A. išplėtė elipsiškų funkcijų teoriją; už tai prancūzų mokslo akademija 1830 pripažino A. ir Jacobi

didelę matematikos mokslų premiją. Be to, A. išvystė algebriskųjų funkcijų integralų teoriją ir įrodė vieną svarbų šių integralų dėsnį, vėliau pavadintą A. teorema. A. veikalai išleisti 1839 ir 1881: Oeuvres completes de Niels Henrik Abel. *Perlonas* N. H. Abel 1906.

3) **O t h e n i o** (1875—1946) paleobiologijos grūdėjas, paleobiologijos inst. prof. Vienoje. 1935 — 1940 Goettingeno univ. prof. Išsp.: Grundzuge d. Palaeobiologie d. Wirbeltiere 1912, Lehrbuch Palaeobiologie 1924, Palaeobiologie u. Stammesgeschichte ir kt.

Abelard Petras (1079 — 1142) prancūzų teologas ir filosofas, turėjęs didelės įtakos savo „sic et non“ metodu viduramžių filosofijos nukreipimu į universalijų (ž.) problemą. Dėl meilės santykių ir moterysės su Heloize jos dėdės Fulberto iškastuotas, nuėjo į vienuolyną (Heloizė taip pat tapo vienuole) ir buvo vienuolyno viršininku. Iš vienuolyno pasitraukęs, bastėsi įvairiose vietose mokytojaudamas ir gyvenimą baigė susitaikęs su Bažnyčia. A. yra likę teologinių ir filosofinių veikalų, autobiografija (Historia calamitatum), korespondencija su Heloize ir 133 himnai. Visus veikalus išleido **C o u s i n** 1849 ir 1859 ir **B. G r e y e r** Die philos. Schriften A-s 1919—1932.

E. H. Gilson Heloise et Abelard 1948.

Abele Adolfas (g. 1889) latvių kompozitorius, chormeisteris, Liepojos konservatorijos dir. Sukūrė simfonijų, simfoninių poemų, dainų ir fortepijonui veikalų. Jo kūrybinė individualybė turi romantizmo ypatybių.

Abelevičius Jonas (1821 III 17 — 1882 VII 3/15 Vilniuje). Kilęs iš Anykščių par. valstiečių, 1833-1838 mokėsi Troškūnuose, 1838-1840 Vilniaus dvas. seminarijoje, 1840—1846 Vilniaus ir Petrapilio dvas. akad. 1846—1847 Svislotės gimn. kapelionas, 1847—1853 Vilniaus dvas. sem. prof., 1853—1870 Volkovisko klebonas, 1870—1878 vėl Vilniaus dvasinės sem. prof. ir inspektorius, 1878—1882 jos rektorius. 1850—1853 buvo vysk. Valančiaus Vilniuje spausdinamų lietuviškų raštų korektorium, spaudos priežiūrėtoju ir kalbos taisytoju.

Abelio problema. Abelis yra nusakęs ir išsprendęs uždavinį: rasti kreivę, kuria turi riedėti svarus taškas, jei jo kritimo laikas nuo duotojo taško M iki kiekvieno kito taško N turi būti kritimo aukščio h duotoji funkcija f. A. P. sudaro v. integralinių lygčių mokslo branduolį.

Abelis antrasis Adomo ir Ievos sūnus, Kaino jaunesnysis brolis. Abelio vardas, iš senovės sumerių-akadžių tautos perėjęs į asirių kalbą (Schrader-Whitehouse, Cuneif. inscript. and Old Test. I, 45), reiškia

„sūnus“, ir asiruose dažnai pasitaiko tikrinuose varduose, pvz.: Ašurbanihabal (668—626 pr. Kr.) — Ašuras sutvėrė sūnų. A. buvo avių ganytojas; jį Kainas nužudė iš pavydo.

Abeliškiai Maž. Lietuvos, Karaliaučiaus apygardos, Gerduvos aps. k. (a. 200 gyv.)

Abelīte Olgerts (g. 1909) latvių grafikas ir knygų iliustratorius.

Abelkis Povilas (g. 1906 I 14/27 Žemaičių Kalvarijoje), mokytojas. Nuo 1923 bendr. Jaunime, Liet. Aide, Knygnešy, Tremtyje, Naujienose ir kt. Išsp. apysakas Gyvenimo sukuriuose 1930, Kalnų dvasia 1946, Tiltų sargas 1949, Žemaičių krikštas 1952. Slapyvardis P. Tulpė.

Abelti Antanas (1846—1928) italų astronomas, 1893—1921 Arcetri observatorijos dir. Kometų tyrinėtojas.

A Bene Placito (it.) muz. — su malonumu nuotaika.

Abenlenai proto-malajų gentis, seniausieji Filipinų salyno gyv. A. aptiko 1953 I Tage U. E. Ellinger Luzono salos v. daly, Zambalės kalnuose, 110 km į š. v. nuo Manilos. A. rasta a. 150 gyv.

Abeokuta v. Afrikos britų Nigerijos kolonijos mst., 73.000 gyv. (1950), 90 km į š. nuo Lagos uosto, su kuriuo sujungtas glžk.

Aberacija yra dangaus šviesulių vietos dangaus skliauto regimas pakeitimas dėl žemės judesio ir riboto šviesos greičio. A. priklauso nuo stebėtojo ir šviesos greičio santykio, o taip pat ir nuo judesio krypties. Jei stebėtojas nejuda šviesos šaltinio atžvilgiu, arba juda į šaltinį ar tiesiog tolyn nuo jo, tada šaltinis matomas ta kryptimi, kurioje jis iš tikro yra, t. y. lygi nuliui. Didžiausia A. yra, kai stebėtojas juda statmenai su kryptimi į šaltinį. Stebėtojas juda dangaus šviesulių atžvilgiu dėl žemės sukimosi apie ašį ir jos skriejimo apie saulę. Žemės judesio pasėkoje turime dieninę, antrojo — metinę A. Didžiausia dieninė ir metinė A. vadinama dieninė ar metinė A. konstanta. Šių konstantų dydis yra, atitinkamai 0°. 311 ir 20°. 445.

2) A. c h r o m a t i n ė. Violetinių spindulių lūžio rodiklis yra didesnis už raudonųjų. Todėl einas iš bet kurio lešio ašies taško baltos šviesos spindulių pluoštas, perėjęs per lešį, nebesusirinks viename taške, bet violetiniai spinduliai perkirs ašį arčiau lešio, raudonieji toliau. Tarp tų taškų rasi visų kitų spalvų spindulius. Taškas duos nebe taško vaizdą, bet nedidelį spalvotų kraštų vogulėlį, vad. chromatinę A. Dėl to pro lešius stebimieji kūnų vaizdai turi neryškius kraštus ir yra apjuosti vairovokštės spalvomis. Išorinė spalva gali būti arba violetinė (trumpesnio bangos ilgio) arba raudona (ilgesnės bangos); tai

pareina nuo daikto vaizdą atmušančio ekrano nuotolio.

3) A. s f e r i n ė. Du iš vieno lešio arba nuo sferinio veidrodžio taško einą spinduliai, kai jų vienas (pakraštinis) spindulys sudaro su optine ašimi išmatuojamą kampą, o antras be galo mažą kampą, lūžę ar atsispindėję kerta ašį įvairiuose taškuose. Tų dviejų taškų nuotolį vadina išilgine sferine A. Visi kiti tarpiniai spinduliai perkerta ašį tarp tų dviejų taškų. Dėl to žeriančio spindulius taško vaizdas nebebus taškas, bet tam tikro dydžio vogulėlis. To vogulėlio stipinas duoda skersinę sferinę A. Tad, daiktų vaizdai veidrodžiuose ir lešiuose nėra aiškūs. Keisdami lešio arba veidrodžio kreives (lešis ar veidrodis nebėra sferinis), sferines A. žymiai pamažina.

Abercrombie Lascelles (1881—1938) anglų rašytojas, literatūros kritikas. Išsp. The Idea of Great Poetry 1925, Romanticism 1926, Poems 1930, The Sale of Saint Thomas 1931.

Aberdare v. Anglijos mst. Uelse. 58.000 gyv. (1952). Anglies ir geležies rūdos kasyklų pramonės centras.

Aberdeen 1) Škotijos A. grafystės (5000 km², 310.000 gyv.) svarbus miestas ir uostas, 183.000 gyv. (1951). Univ. įkurtas 1444. Audinių, metalo ir chemikalų pramonė.

2) JAV Washingtono valst. mst.; 19.500 gyv. (1950).

Aberdeen 1) G e o r g e H a m i l t o n G o r d o n (1784—1860) anglų politikas, toris. 1828—1830 ir 1841—1845 užsienių reikalų, 1834 —1835 karų min., 1852—1855 ministeris pirmininkas.

2) I s h b e l (1857—1939) JAV moterų veikėja. Tarptautinių moterų org. ilgameitė pirmininkė. Išsp.: Musings of a Scottish Granny 1936, We Twa 1929 ir kt.

Aberdeen-Angus juodi beragiai mėsiniai galvijai, išvesti iš vietinių Škotijos galvijų jungiant juos su šorthornais. Greit bręsta ir mėsingi. Pieningumas menkas. Darbui netinka.

A^oberg Nils Tritiof (g.1888) švedų archeologas. Be praktinio arch. darbo, paskelbė: Ostpreussen in der Voelkerwanderungszeit 1919, Die Goten u. Langobarden 1923, The Anglo-Saxons in England 1926, Die Franken u. Westgoten in Voelkerwanderungszeit 1922, La civilisation eneolitique Iberique 1921. Bronzezeitliche u. eisenzeitliche Chronologie 1930-1935, Nord. Ornamentik in vorgeschichtlicher Zeit 1931, Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa 1936, Nordisk befolkningshistoria under stenaöldern 1949.

Abich Vilhelmas Hermanas (1806—1886) geologas ir vulkanologas, 1842 prof. Tartu univ., vėliau Rusų Mokslo Akad. narys, tyrinėjo Kaukazą, Armeniją, Persiją.

Abicht 1) **Adolfas** (1783—1860 VII 15 Vilniuje). Tėvui 1803 atvažiavus į Vilnių filosofijos prof., čia pat baigė gimn. ir 1816 medicinos fak., med. daktaro laipsniu. Pirmasis vedėjas Karpio įsteigtos ligoninės Joniškėlyje. Pabuvis kelerius metus vakarų Europoj mokslo reikalais, 1823 skiriamas Vilniuje prof. Franko klinikos asistentu, 1825 adjunktų, 1827 bendrosios patologijos prof. Universitetą uždarius, prof. med.-chirurg. akademijoje iki 1842. Vėliau vertėsi Vilniuje laisva praktika.

2) **Jonas Enrikas** (1762—1816 Vilniuje). 1796 Erlangeno univ. filosofijos prof.; 1803 atkviestas Vilniaus univ. filosofijos prof. Vilniuje gyvendamas išsp. Encyclopedie der Philosophie 1804, Initia Philosophiae 1814.

J. Bielinski Univ. Wil. III p. 109 — 110.

Abidas (Abidos) senovėje Maž. Azijos miestas prie Helesponto. Kserksas, pagal padavimą, pastatė prie Abido 480 pr. Kr. milžinišką tiltą savo kariuomenei į Graikiją perkelti

Abydos (egipt. Abotu) senoviškas p. Egipto mst. Jis buvo pomirtinio gyvenimo dievo Ozirio kulto centras, dėl ko Egipto faraonai ir didikai čia statydavosi sau kapus. Seti ir Ramzeso II kapų šventovių griuvėsiai.

Abies ž. **Kenis**.

Abietinė rūgštis, silvinė rūgštis, vartojama gaminti dirbtinėms dervoms, lakams, politūroms (svidmoms), jungiant su alkoholiais.

Abijietiskis ž. **Fromas A.**

Abilene JAV Teksaso mst.; 45. 750 gyv. (1950). Javų elevatoriai ir malūnai.

Abimelech (hebr.— mano tėvas yra valdovas): 1) pilistinų valdovas Abraomo laikais; 2) Gedeono sūnus; išrinktas Sichemo valdovu, valdė Izraelį 3 metus.

Abiogenesis (gr.), kilimas iš negyvos medžiagos, savaiminis gyvybės atsiradimas.

Abiotinis laikas (gr.), pirmas geolog. laikotarpis, kuriame nerandama jokių gyvybės žymių, o tiksliai pirminės kalnų ir viršutinės plutos pasigaminimą. Dalomas jis į Anhidritinį ir Okeaninį (vandenynų) periodą.

Abisava Drobu ež. Zarasų aps., Degučių vl., 49,2 ha.

Abisinija ž. Etiopija.

Abissalinės nuosėdos (gr.) gilių jūrų nuosėdos.

Abissalinis rajonas gipsografinės kreivosios padermės, kurios nuo 3000 m iki 6000

m guli horizontaliai, o paskui staigiai krinta. Jų yra 52% žem. plutos paviršiaus.

Abista (Obista, Vabista, Vobista) Alytaus aps. Daugų vl. upė, Varėnos (Merkių) deš. intakas, 7 km ilgio. Teka iš Daugų ež. Baseino plotas 74 km². Vandens debitas didž. 20, vid. 4,4, min. 0,05 m³/sek.

Abiturientas (iš lot. abituriens), baigias aukštesniąją mokyklą.

Ablamavičius (Ablamovič) Ignas (1787 Lietuvoje—1848), 1804—1806 Vilniaus mokykl. seminarijoje, 1806 filosofijos mag. 1808—1810 Minsko gimn. mokyt.; 1810—1813 Vilniaus univ. fizikos prof. adjunktas; 1813—1817 Vilniaus gimn. gamtos m. mokyt.; 1817 Vilniaus univ. chemijos prof. adjunkt.; 1818—1824 komandiruotas į užsienį pagilinti fizikos, chemijos ir gamtos mokslų. 1827—1834 fizikos mokyt. Valuinės liciejų; 1834—1837 fizikos ordin. prof. Kijevo univ. Spausdintų darbų nepaliko.

Ablepharia (gr.) akies vokų stoka

Abliacija (lot.) 1) nuo saulės spindulių ledyno tirpimas; 2) vėjo pagalba perkėlimas mažų žemės padermių dalelių.

Abliatyvas (lot. ablativus iš ablatum „tolyn nuėmestas, atskirtas“) yra tam tikras indoeuropiečių kalbų linksnis, išlikęs arijų ir italikų kalbose. Slavų ir baltų kalbose tas linksnis yra ištūmęs senovinį genetyvą, kurį dar ypatingą sutinkame arijų ir graikų (Homero) kalbose; todėl dabartinis lietuvių kilmininkas atlieka dvejopas funkcijas — senovinio abliatyvo ir kilmininko. Abliatyvinės reikšmės kilmininkai yra daugiausia vartojami atskirčiai žymėti be prielinksnų, pvz.: ko s a u l u ž ė s atsiskyrei (dainoj); lenkis j o; venk piktų ž m o n i ū (plg. v i n g i s, v i n g i u o t i, v i n g r u s...); k r a t y k i s netikusių į p r o č i ū ir kt. Dabar tie kilmininkai pradedama sakyti su prielinksniais: ko n u o s a u l u ž ė s atsiskyrei ir t. t.

Ablinga Kretingos aps. Andriejavo vl. k. 1941 VI 22-23 vokiečiai, radę prie kaimo porą, bolševikų nužudytų savo karių, visus gyventojus išžudė ir kaimą sudegino.

ABN Anti-Bolshevist Block of Nations (Antibolševikinis Tautų Blokas) įst. 1952 Europoje kovai su bolševizmu. ABN organizaciją JAV remia The American Friends of Anti-Bolshevist Block of Nations. ABN skyrių turi 25 valstybėse. Lietuviai leidžia biuletenį Savaitės žinios.

ABN (Informacija) biuletenis lietuvių ir svetimomis kalbomis šاپirografu leistas ABN Lietuvių Centrinės Delegatūros 1950—1951 Memmingene, Vokietijoje (Bavarijoje).

Abnegacija (lot.) atsisąžėjimas, paneigimas savyje viso, kas egoistiška ar net in-

dividualu, ir pasiaukojimas kitiems, siekiant krikščioniškosios tobulybės.

Abo ž. Turku.

Abolicija (abolitio) aukščiausiojo vykdomojo valstybės valdžios organo teisė nutraukti iškeltą teisme neįsprendžiamą tam tikro asmens baudž. bylą, ar neleisti kelti tam tikram asmeniui baudžiamosios bylos. A., siaura prasme, teisė, skiriasi nuo A. plačia prasme, amnestijos (gr. amnestija užmiršimas) dviem atžvilgiais: 1) amnestija suteikiama įstat. leidimo tvarka, 2) ji paliečia tam tikrus ar visus nusikalstamus darbus, dėl kurių nėra iškeltų bylų, ar yra iškeltos arba išspręstos, bet kuriose bausmės neįvykdytos.

Abolinš Leonas (g. 1895) latvių zoologas, gyvenęs Švedijoje. Rygos univ. prof. ir 1938—1940 fak. dekanas. Išsp. 23 darbus.

Aboliucionizmas (lot.) 1) sąjūdis kilęs JAV pirmoj XIX a. pusėj už negrų vergijos panaikinimą. 1865 įstatymu negrus iš vergijos paleidus ir 1870 gavus jiems rinkimų teises, A. organizacijos nustojo veikusios. 2) Šiam sąjūdžiui Amerikoje išnykus, vardas atgijo Anglijoje, kur Josefiną Butler 1870 I 1 pradėjo agitaciją už prostitucijos reglamentacijos panaikinimą, laikydama ją tam tikra moterų vergijos forma. Ilgainiui sąjūdis apėmė visą pasaulį. 1875 buvo įkurta tarptautinė aboliucionistų federacija ir 1877 įvyko pirmas jos kongresas Genevoj. Trečiam kongrese, 1883 Haagoj, buvo priimtas tarptautinės A. federacijos statutas, kuris greta pagrindinio uždavinio, kovoti su adm. prostitucijos tvarkymu, pasiskyrė ir kitą — moksliškai studijuoti prostitucijos klausimą. A. federacijos dėka beveik visose valstybėse reglamentacija buvo panaikinta ir pakeista kitais būdais kovoti su prostitucija ir abiejų lyčių ištvirkimu. Lietuvoj A. idėja pirma pradėjo skelbti G. Petkevičaitė, pradžioje kartu su moterų emancipacijos klausimu. Jos sumanymu 1920 IX 8 Kaune įvyko steigiamasis Liet. A. Draugijos susirinkimas; 1921 XII 28—29 pirmas draugijos suvažiavimas. 1922 draugija leido organą Lietuvos Absoliucionistą (4 N).

Abonementas iš anksto apmokėta teisė naudotis per tam tikrą laiką daiktais arba kuriais nors paslaugomis. Paprastai tada kaina būna žemesnė už tą, kuri reikėtų mokėti kiekvieną kartą atskirai. A. plačiai vartojami teatruose, laikraščius išsiųsiant ir kt.

Abordazas (pr. abordage — susikabinimas (bortais) vienas senovės vartojamų jūrų kautynių būdų, kada du ar keletas laivų susikabindavo bortais ir baigdavo kautynes rankiniu ginklu. A. dažniausiai pasinaudodavo tas priešas, kuris dėl kurių nors priežasčių negalėdavo pasinaudoti sa-

vo artilerijos jėga ir manevravimu. Laivuose būdavo tam tikrų A. komandų, ginkluotų A. ginklais — šautuvais, pistoletais, ietimis, alebardomis ir kardais. A. mėgo vartoti piratai, puldami prekių laivus.

Aborigenai (Aborigines) romėnų pavadinimas krašto gyventojų, kurie gyveno jame iš pat pradžių (ab origine). Graikai vadino juos autochtonais.

About Edmundas (1828—1885) prancūzų rašytojas ir akademikas. pasižymėjęs įvairiose dailiosios literatūros srityse. Puiškus stiliistas, senų klasikinių prancūzų kalbos tradicijų atstovas.

Zola Les Romanciers naturalistes 1881; *Renan* Fenilles detachees 1887.

Ab ovo (lot. — nuo kiaušinio) iš pat pradžių.

Abrahius (gr.) berankis iš prigimimo.

Abraham Vladislavas (1860—1941 X 13) lenkų istorikas, Lvivo univ. profesorius.

Abraham a Santa Clara (Johann Ulrich Megerle (1644—1709) 1662 stojo į reformuotų augstinių vienuolių Maria Brune netoli Vienos. Studijavo Vienoje filosofiją ir teologiją ir ėjo aukštas savo vienuolių pareigas. Pamokslininkas ir satyrų rašytojas. Svarbiausieji jo veikalai: Merks Wien! (maro įtakoje 1679); Auf, auf ihr Christen! (turkų pavojaus įtakoje 1683, prototipas kapucino pamokslui Šilerio dramoje Wallesteins Lager); Judas der Erszschelm (1686—1695). — Visų jo veikalų rinkinys 21 t., 1836—1874 yra nepilnas. Parinktus veikalus išleido H. Strigl 1904—1906 ir K. Bertsche 1943—1945.

Abrahamavičius (Abrahamovič) 1) A d o m a s (1710 VIII 24 Lietuvoje — po 1775) jėzuitas, rektorius jėzuitų kolegijų Vilniuje, Nesvyžiuje, Polocke ir Minske; pamokslininkas, paskelbęs eilę savo pamokslų Vilniuje 1748—1770.

2) M i k a l o j u s (m. 1651 II Vilniuje) Smalensko vaivados Jono A. sūnus. 1605—1606 studijavo Leipzigo universitete. 1639 Mstislavo kastelionas. 1640 Lietuvos artilerijos gen. 1643 Mstislavo vaivada, 1647 Trakų vaivada.

3) S a m u e l i u s (g. 1617) studijavo Frenekere ir 1638 Leidenio univ. Olandijoje. Paskui Starobodo seniūnas, iš reformatų perėjęs į katalikus.

Abraitis Julius (g. 1890 XII 14 Barsukinės k. Šumskų vl. Marijampolės aps.) 1911 baigė Marijampolės gimn.; 1911—1917 išėjo Maskvos univ. teisų, paskum medicinos fak.; 1917—1918 kariuom. gydytojas, 1918—1920 Alytaus aps. gydytojas; 1920 stud. Berlyne ir Leipzige; 1921—1922 sveikatos depart. medicinos sk. viršininkas, toliau dep. vicedirektorius; nuo 1922 pab. vyresnysis pulko gydytojas majoro laipsniu.

Slap. Sėjikas ir kt. nuo 1910 bendrad. Lietuvos žiniose, 1912 redagavo Lietuvos ūkininką; 1912–1914 Aušrinės red. narys; bendr. Santaroj. 1910–1911 vedė Marijampolės aušrininkų organizaciją.

Abračas, 1) avių grūdų ir pelų kapojų mišinys arkliais šerti; 2) duonos rieklė.

Abramavičius (Abramowicz) 1) L i u d v i k a s (1876–1939 III 9); gimn. baigęs Charkivo univ. studijavo gamtą ir Krokuvos istoriją. Pradėjo rašyti 1905 Varšuvos Ognio; 1906 M. Romeriui įkūrus Vilniuje pažangų dienraštį Gazeta Wilenska, stojo į jo redakciją ir apsigyveno Vilniuje. G. W. pakrypus labiau į kairę, perėjo į Kurjer Litewski redakciją. 1911 kartu su keeliais kitais įkūrė demokratiškai pažangų savaitraštį Przegląd Wilenski. Karo metu Varšuvos spaudoj nušviečia lietuvių sąjūdį. Laikinojy lenkų valst. taryboj spaudos skyriaus vedėjas, Lietuvos reikalų referentas, spausdina Problem Litwy pod czas wojny. 1919 grįžta į Vilnių, dirba spaudos inspektorium Rytų žemių valdyboj, iš ten išstojęs 1920 steigia Gazeta Krajowa, kurią greit perleidžia L. Chominskiui ir 1921 atnaujina Przegląd Wil., kad ir savotiškai, bet objektyviai nušviečdamas ir Lietuvos reikalus. 1925 išspausdino Vilniaus spaustuvių istoriją: Cztery wieki drukarstwa w Wilnie.

2) L i u d v i k a s (g. 1888 V 8). Baigė Šiaulių gimn. ir 1914 Kijevo univ. gamtą. Už politinį veikimą 6 mėn. Kijevo kalėjime ir metai policijos priežiūros. 1914 grįžo Lietuvon. Dar okupacijos metu įst. Ubiškėje lietuvių pr. mokyklą ir 1919, kartu su kitais Telšių gimnaziją. Organizavo Telšių aps. komitetą. 1919 įst. Telšiuose lenkišką vid. mokyklą. Įst. Telšiuose, Varniuose ir kitur kooperatyvus. Savanoriu dalyvavo kovose prieš bermontininkus. Telšių progimnazijos suaugusiems dir. Vienas Telšių mokytojų sem. steigėju. Buvo ir Telšių burmistru. 1925 III Kauno gimn. dir. ir lenkų mokyklų referentas. Paskiau lenkų gimn. dir. Bendradarbiavo žemaityje, Socialdemokrate. Išsp. Praktikos chemijos darbus.

3) V y t a u t a s (g. 1874 Kalugoj) lenkų politikas Varšuvos ir Charkivo univ. studijavo teisės mokslus. Organizavo vadinamąją demokratinę Vilniaus lenkų grupę, mėginusią palaikyti kontaktą su analoginėmis lietuvių ir gudų grupėmis. Pilsudskui atskilus nuo PPS ir pradėjus organizuoti kovai dėl Lenkijos nepriklausomybės lenkų „strzelcus“, A susiartina su ta srove ir karo metu patraukia Vilniaus lenkų demokratų į Varšuvos pusę. Atsidavęs pilsudskininkas, 1919 lenkam užgrobęs Vilnių skiriamas Vilniaus burmistru. Pasišalinęs 1920 į Varšuvą, grįžta su

želigovskiu; būdamas jo dešiniaja ranka, paskirtas laikinosios „vidurinės Lietuvos“ valdomosios komisijos pirmininku. Jo pastangoms išlaikyti kad ir fiktyvią nuo Lenkijos komisijos nepriklausomybę nepavykus, pasitraukia, bet vad. „Vilniaus seime“ kartu su visais „demokratais“ balsuoja už Vilniaus prijungimą prie Lenkijos. Vėliau Pilsudskio paskirtas Druskininkams valdyti, politinio vaidmens nebevaidino.

Abramis Ballerus žuvis ž. Sparis.

Abramis Bjorkna žuvis ž. Plakis.

Abramis Brama žuvis ž. Karšis.

Abramiškių ež. Trakų aps., Kietaviškio vl. 6 ha.

Abramovič Šolom Jacob (slapyv. Mendele Mocher Sforim) (1836 Minsko gub.—1917) XIX a. žydų rašytojas, rašęs žydiškai ir hebrajiškai. Nuo 1864 rašė žydiškai (Dos Klein Menšele, Dos Winšfingeril), kur pavaizdavo žydų gyvenimą, papročius ir žmones. Laikomas žydų literatūros tėvu. Po 1886 išleido apysaką hebrajiškai (be-Sether Raam—Pasislėpus nuo griaustinio). Išleido autobiografinį romaną Ba-Yamin ha-Haim (Anomis dienomis), sukurdamas originalų stilių, pasigaudamas Talmudo stilistinių priemonių ir šnekamosios žydų kalbos.

Abraomas izraelitų tautos tėvas, Terachos sūnus; turėjo du brolius: Araną ir Nachorą, vedė Arano dukterį Sarą. Abraomo istoriją rašyta Gim. kn. 11,26–25,11; kilęs iš pietinės Chaldėjos Uro miesto. Abraomo vardas babiloniečių k. reiškia: mano tėvas myli; Abraomas emigravo iš Uro į Kanaano žemę; iš čionai bado verčiamas buvo Egipte; grįžęs į Kanaaną, gyveno vietovėje, kur šiandien Hebrono miestas; brolėną Lotą, patekusį į Elamo karaliaus Kedorlaomerio nelaisvę, su talkininkais pasivijo ir išvadavo. Šiame karo žygyje, įrašytame Gim. kn. 14, istorišką pagrindą patikrino naujausios iškaskenos. Abraomas dedamas šalia grynai istorijos asmenų ir įgyja istorijos šviesos. Abraomas turėjo vaikų: Izaoką iš Saros ir Izmaelį iš egiptietės Agaros. Naujausios iškaskenos patikrino tėvynę Urą ir šeimos vardų istoriškumą.

A. Grigaitis S. Is. Problemos 1925 I 141–172; Boehl Das Zeitalter Abrahams 1930.

Abrazija vandens bangų ardomasis veikimas stačius krantus. Nuardytose ir nuplautose vietose po vandeniu susidaro lyguma, kuria dėl ilgos A. gali virsti net ir aukšti pajūrių kalnai.

Abreu Capistrano (1853–1927) brazilų istorikas, tyrinėjęs Amerikos atradimo bei kolonizavimo istoriją. Išsp.: O descobrimento do Brazil 1900, Capitulos da historia colonial 1907.

Abreviatoriai Apaštališkojo Sosto raštinių valdininkai, dvasininkai, kurie, naudodamiesi ypatingais rašto sutrumpinimo ženklais (nuo to ir jų vardas), daro prašymų ištraukas ir bulių santraukas.

Bangen Roem. Kurie 1854.

Abreviatūros (lot. sutrumpinimai) atskirų žodžių ir ištisų formulų sutrumpinimai rankraščiuose ar ant paminklų vietai ar laikui sutaupyti. Jų esti įvairių: pirmos žodžių raidės (DD—dono dedit), pirmas žodžio skienu su brūkšniu ar be brūkšnio viršuje, su pridėta paskutine priebalse (eps—episcopus) ar be jos (coss—consulibus) ir įvairūs ženklai, pvz.: IC vėliau IHS—Iesus; XP—Christus; DM—Diiis Manibus; XMG—Christos, Michael, Gabriel.

Chassant Dict. des abbreviations 1884; Paoli L. abbreviature 1891; Cappelli Dizionario di abbreviature 1891; Cabrol I, 155, Kirchen Lexicon I 23.

Abrikosas (*Prunus armeniaca* L., *Armeniaca vulgaris* Lam.) Erškėtinių (*Rosaceae*) šeimos vaismedis, rausvais žiedais. Vaisius kiaušinio pavidalo, gelsvas, rausvu šonu. Kaulėlis lygus. Dauginamas skiepijant į *Prunus insititia* arba *P. St. Julien*. Lietuvoje žiemą apdengiamas.

Abrinaitis ž. Aukšlelis.

Abrinas iš liepos ar klevo medžio išskoptas statinis indelis, vartotas įsidėti kelionėn ir laukų darbų metu varškei, grietinei, sviestui. Baudžiosvos metu Rygos ar Karaliaučiaus kelionėje vartojo didelius A., į kuriuos dėdavo raugintus kremblius, kopūstus. Žemaičių A. dažniausiai išraižyti geometriniu raštu, daug rečiau—gėlėmis arba įpiovimais ir kitokiais piauštiniais.

Abrinas nuodas iš sėklų augalo vardu *Abrus Precatorius*.

Abromaitis Petras (1854 XI 26 šalčininkuose Krosnos par. — 1911 II 17), kunigas, baigęs Seinų seminariją kunigavo Punske. 1887 išvykęs į Š. Ameriką, kunigavo Hazletone, Mahanoy City, Shenandoah Pa., kur mirė. Amerikos lietuvių gyvenime remdavo lėšomis katalikų kultūrinį darbą, kartu su kun. Burba išleides Vapperio Išt. katalikų bažn. 1892 ir Dobžanskio Aukso veršį 1893, su kun. Miluku ir kun. Žilinsku leido 1894 — 1896 Garsą Amerikos Lietuvių, kartu su kun. Miluku ir kitais sudarė Lietuvių Katalikų Spaudos Bendriją, kuri 1903 perėmė iš kun. Varnagirio žvaigždę; padėjo suorganizuoti parapijas: Šv. Juozapo, Mahanoy City, Pa. 1888; Šv. Jurgio, Shenandoah, Pa. 1891; Šv. Kryžiaus, Mt. Carmel, Pa. 1892.

Abromeit (tikrai Abromaitis) Jonas gimęs Pašleičiuose Ragainės vl. Botanikas. 1884 doktorizavosi Berlyne. Buvo Karaliaučiaus univ. botanikos prof. Išsp. 1898

Flora von Ost-und Westpreussen, 1899 Die Bastardierung im Pflanzenreiche ir kt.

Abrus Praecatorius L. atogrąžų juostos (šeim. Leguminosae) vijoklinis augalas, raudonų nuodingų sėklų, tėviškėje vartojamas karoliams. (*Glycyrrhiza-radix liquoritiae*).

Abrūsinyčia lentynėlė, kabykla rankšluosčiams kabinti; pryšakinė jos lentelė paprastai išpiaustoma įvairiais lietuvių liaudies motyvų raštais, todėl, greta prievarpstės ir varpstės, ji vienas žymiausių liūdytojų, kaip lietuvių liaudies meniškai sugebėta atitinkamai puošti medinė plokštuma.

P. Galaunė Lietuvių liaudies menas 1930.

Abruzzi Italijos kalnai, aukšč. viršūnė Gran Sasso d'Italia 2921 m.

Abruzzi

Abshalomas (hebr. — tėvas yra taika) 3-sis Dovydo sūnus, sukilęs prieš savo tėvą ir paėmęs Jeruzalę, tačiau Dovydo kariuomenės sumuštas ir Joabo, prieš Dovydo norą, nužudytas.

Abshalonas (1128 — 1201) Skandinavijos šiaurės ir ypač Danijos krikščionintojas bei civilizuotojas; 1157 — 91 Roskildės, 1178 — 1201 Lundo arkivyskupas.

Abscesas (lot.) pūlynas.

Abcėsa analizinė geometrijoje (ž.) viena koordinatų (ž.), paprastai atidedama ant gulščios ašies nuo koordinatų pradžios. A. laikoma teigiama, jei ji atidedama ant laisvai parinktos ašies ta linkme, kuria pasirinkta teigiamoji ašis, A., atidėta griežtai priešinga linkme, laikoma neigiama, pagal Decartes principą.

Absentėizmas susilaikymas nuo vykdyto vad. politinių teisių, nedalyvavimas masiniuose politinės galios aktuose tų asmenų, kurie, tam tikromis teisės normomis, gali arba turi juose dalyvauti. Šitaip pvz. sakoma: rinkimuose į seimą (į savivaldybes, respublikos prezidento rinkimuose ir t. t.; arba: referendumė, plebis-

cite) piliečių rinkikų (arba balsuotojų) absentizmas siekė 50% (arba 60, 70 ir t.t. %, arba buvo labai nežymus, nes sudarė iš viso apie 2%). A. gali reikštis ir kolegialiniame įsteigtosios viešosios galios organe, pvz. tautos atstovų A. seimo posėdyje arba seimo sesijoje.

Absentizmas stambiųjų dvarų-latifundių naudojimas rentai. Senovės Romoje ir net naujaisiais amžiais daugelis stambiųjų žemininkų gyvendavo miestuose, o jų dvarus valdydavo patikėtiniai arba nuomininkai; tokį žemių naudojimą vad. A.

Absida, apsis (gr.), vėlesniais Romos laikais taip vadintos pusės ratlankio formos patalpos, kurių lubos buvo apskritai skliaučiamos. Vėliau A. iš oro pusės gavo pusės daugiakampio formos, nors viduje likosi apskrita. Bažnyčiose A. buvo ir dabar esti daroma vieno ar kelių skyrių ašių galuose.

Absinthin kartumynas iš pelynų. Žadina apetitą.

Absinthismus (gr.) apsinuodijimas mėtomis.

Absoliucija (lot. atleidimas) teologijoje: 1) sakramentinė A.: nuodėmių atleidimas, kurį atgailos sakramente suteikia teisėtai paskirtas, Dievui atstovaujantis kunigas. A. formulė lotynų Bažnyčioje tokia: Ego te absolvo a peccatis tuis (aš tau atleidžiu tavo nuodėmes); 2) b a ž n y t i n ė A.: atleidimas nuo bažnytinių bausmių, suteikiamas arba slapta per išpažintį, arba viešai vyskupo ar kurio kito bažnytinės vyriausybės atovo; 3) l i t u r g i n ė a p e i g a prie katefalko po mišių už mirusį (kitai dar vadinama L i b e r a): maldos už mirusį apšlakstant katefalką švęstu vandeniu ir apsmilkant; 4) a t l e i d i m a s s u atgaila mirusio e k s k o m u n i k u o t o, kad jis galėtų būti palaidotas su bažnytinėmis apeigomis ir mišiomis už mirusį.

Absolutas M. Kuzaniečio (ž.) įvestas žodis išreikšti Dievui, kaip turinčiam savo būties pagrindą savyje pačime ir užtat esančiam absoliutine būtimi. Vėliau šis terminas prigijo ne tik krikščioniškajame mąstyme, bet ir apskritai filosofijoje, įgydamas betgi skirtingą prasmę pagal tai, kaip kuris filosofas supranta galutinį būties pagrindą.

Absoliuti erdvė ž. Reliatyvybės teorija.

Absoliuti klausia sugebėjimas teisingai atspėti garsų aukštumą be muzikos instrumento pagalbos. A. K. turi chorų dirigentai, koncertuodami a capella (ž.), chorui pradėti reikalingus garsus paduodami be muzikos instrumento pagalbos.

Absoliutinė muzika yra tokia, kuri nėra susieta su jokių turiniu. A. M. būna grynai instrumentalinė, be žodžių, neturinti

niekio bendra su programine, aprašomąja, vaizduojamąja. A. M. vien tik pati savo formomis ir garsų harmonija, ritmų raiška sudaro turinį, pvz.: Beethoveno, Mozarto, Haydno ir kt. styginiai kvartetai, trio, sonatos.

Absoliutinė temperatūra yra temperatūra matuojama nuo absoliutinio nulio.

Absoliutiniai skaičiai. Sulyginti įvairių erų datoms Ideler sugalvojo tam tikrą bendrą skaičiavimo būdą, kurio skaičius vadina absoliutiniais skaičiais.

Absoliutinis nulis yra temperatūra, kurioje dujos nebeturi tampros, kai bendras dujų dėsnis tinka visoms temperatūroms. Jis yra lygus $-273,18^{\circ}\text{C}$ arba $-459,72^{\circ}\text{F}$.

Absoliutinis oro drėgnumas, esamų ore vandens garų slėgimas, išreikštas mm g (ž. Oro slėgimas).

Absoliutinis spūdis ž. Spūdis.

Absoliutizmas arba autokratija, yra neribotos valstybinės valdžios forma, kada visa valstybinė valdžia priklauso vienam valdovui. Monarchijose ir diktatūrose visa valstybinė valdžia koncentruojama viename asmenyje. Klasiškas absoliutinės monarchijos atstovas buvo Prancūzijos karalius Liudvikas XIV (1643 - 1715) su savo posakiu — L'Etat c'est moi — valstybė tai aš. Diktatūrinio A. ryškiausi pavyzdžiai Stalino diktatūra Sov. Rusijoje, Hitlerio Vokietijoje, Franco Ispanijoje. J. W. Allen Thought in the Sixteenth Century 1928; J. N. Figgis The Divine Right of the Kings 2 leid. 1914; G. Ritter Die Daemonie der Macht 1948.

Filosofijoje A. (priešingai reliatyvizmui) reiškia doktriną, teigiančią absoliučių tiesų pažinimą ir absoličių moralinių normų galiojimą. Kartais A. vartojamas sinonimu dogmatizmui, ir šiuo atveju jis reiškia beatodairinį griežtumą.

Absolutus (lot. absolutus - absolvere) nelygstamas, kas nepriklauso jokių sąlygų ir užtat nėra palenkta jokiame keitimuisi, kas galioja visuotinai ir antlaikiškai, kas nieku būdu nėra aprėžta.

Absolutus diferencialinis skaičiavimas arba Ricci calculus — Italų matematikų Ricci ir Levi—Civita, įvestas alogaritas kuriuo ieškoma duotų žinomųjų funkcijų absoliučios, vadinasi, nuo koordinatų sistemos pasirinkimo nepareinančios ypatybės. Jis duoda tensorų skaičiavimo taisykles daugiau kaip trijų dimensių erdvėje ir virto bendrosios reliatyvybės teorijos matematiškąja pagalba priemone.

Schouten Der Ricci Calcul 1924.

Absolutus judesys ž. Reliatyvybės teorija.

Absolutus laikas ž. Reliatyvybės teorija.

Absorbcija (lot. absorbere — sugerti, suimti, susiurbti) susiurbimas, sugėrimas. 1) Dujų skystyje tirpimas; pastoviai temperatūrai esant dujų A. proporcinga

slėgimui (Henry dėsnis, 1803). Dėsnis tiksliai tinka mažai skystyje tirpstantiems dujoms: azotui, deguoniui, vandeniliui, anglirūgščiai, metanui ir kt., bet ir tai tik tebesant nedideliame slėgimui. A. tokių dujų, kurios tirpdamos kinta, Henry dėsnis nepritaikomas. Temperatūrai kylant, dujų tirpumas dažniausiai mažėja. A. koeficientu vadinasi toks dujų tūris, kuris esant 0° temperatūrai ir 760 mm slėgimui ištirpsta 1 cm³ skystimo. 2) Fiziologijoje A. vadinasi organizmo pajėgumas susiurbti laukujems dujoms ar skysčiams laukuje savo oda arba gleivinėmis odelėmis. Augalų fiziologijoje A. susiurbimas iš oro anglirūgšties ir vandens arba dirvožemio vandenyje ištirpusių medžiagų, reikalingų augalo maitinimui.

3) A. šilimos. Per vienas medžiagas šiluminiai spinduliai pereina silpnėdami, per kitas pereina žymiai nusilpę arba visai nepereina. Šilimos A. pereina ir nuo absorbuojančių kūnų paviršiaus. Lygių, spindinčių paviršių kūnai absorbuoja daug mažiau už matinių paviršių kūnus. Didžiausią A. turi juodi kūnai.

4) A. šviesos. Eidama per įvairias medžiagas, šviesa silpnėja, kadangi ji yra jų absorbuojama. Įvairios medžiagos absorbuoja šviesą nevienodai. Šviesos A. pareina nuo medžiagos, šviesos bangos ilgio ir sluoksnių storumo.

Absorbcijos audiniai tie augalų audiniai, kurių vyriausia funkcija yra tiesioginis vandens arba ir jame ištirpusių maisto medžiagų paėmimas.

Absorbcijos spektras. Perėjusios per bet kurią medžiagą šviesos spektro spalvos nebėra visos vienodai ryškios. Kai kurios spektro spalvos žymiai pasilpnėja arba visai išnyksta. Toks spektras yra absorbcijos arba likučių spektras. Retai tepasitaiko ryškios A. ribos; paprastai spalvos silpnėja pamažėle ir, pasiekusios žemiausią ribą, vėl pamažėle ima stiprėti. Kai absorbuojamas vienas spektro galas, gaunama vienpusišką A. spektrą. Kai A. stebima abiejuose spektro galuose — abipusišką A. spektrą. Kartais absorbuojama tik viena kuri spektro spalva arba keletas spalvų spektro vidury. Absorbuotą spektro dalį vadina ruožu, o kai ruožas visai siauras ir griežtai ribotas — linija. Tai yra A. ruožų spektras ir A. linijų spektras. A. spektro ruožai ir linijos būna simetriški ir nesimetriški. Pirmuoju atveju tamsumos vidurys vienodai silpnėja į abi puses. Antruoju atveju viena riba yra daug griežtesnė už kitą. Vienpusišką A. dažnai vadina bendra A., kai riba nėra griežta, kai spalvos silpnėja pamažu. Bendra silpna A. gali liesti ir didesnę

spektro dalį, labai nesilpnindama jos. Būna bendros A. plote A. ruožų ar A. linijų.

Abstinencija (lot.) susilaikymas; paprastai vartojama kalbant apie visišką susilaikymą nuo alkoholinių gėrimų.

Abstrakcija (lot.) atotrauka, proto veiksmas, kuriuo iš bet kurios visumos išskiriamas tik vienas atžvilgis, atitraukiant dėmesį nuo visų kitų. A. yra pagrindas, kuriuo galime iš juslinės patirties pakilti į protinį tikrovės pažinimą, iš atskirų dalykų susidarydami sąvokas ir iš atskirų faktų eidami į bendruosius dėsnius. Juo kurie mokslai kreipiasi į tikrovę bendresniu bei visuotinesniu požiūriu, juo labiau jie reikalingi abstraktaus proto. Todėl tie mokslai (filosofija, matematika, teorinė fizika) kartais vad. abstrakčiais mokslais.

Abstraktus atsajus, atitrauktas, nekonkretus, nevaizdingas.

Abstraktusis menas bendras vardas tai meno linkmei, kuri sąmoningai atsisako bet kuria prasme vaizduoti tikrovės objektus ir kuri paveikslai skiria dėmesį tik jo vizualinei struktūrai (spalvomis, linijoms, kompozicijai apskritai). Tragiškoje įtampoje su tradicinėmis formomis A. M. ieško naujų meninės išraiškos formų, estetinės ir idealinės vertybės ar iš sąmonės kilusius refleksus reikšdamas amorfines ar geometrinėmis, kartais ir organinėmis linijomis bei plokštumomis. Nors A. M. ypačiai iškilęs mūsų dienomis, tačiau jis nėra naujovė, nes yra reikšsis visur (pvz., primityviame ar hieratiniame mene), kur simbolinių judesio ar išraiškos vertybių vardan buvo atsisakoma save varžyti natūralinėmis formomis. Betgi tik mūsų laiku A. M. išsiveržė plačia srove. A. M. atstovauja kubizmas (kilęs apie 1910), iš dalies futurizmas, formalistinis ekspresionizmas, daugelis dadaistų ir surrealistų. Žymiausi A. M. atstovai: Klee, Kandinsky, Nagy, Baumeister ir kt.

Absurdas (lot. absurdum) kas prieš sveiką protą ir logikos taisykles, savyje prieštaringa ir klaidinga. A. lietuvinamas nesąmonė, tačiau, griežtai imant, tai ne visai teisinga: A. turi prasmę, nors ir klaidinga, o nesąmonė nėra nei teisinga, nei klaidinga, nes iš viso stokojanti santykio su tiesa.

Abt Pranas (1819—1885) vokiečių kompozitorius. Sukūrė a. 3.000 įvairių giesmių, dainų ir 7 religines kantatas.

Abu Bekr (573—634) Mahometo uošvis ir pirmasis mahometonų kalifas.

Abu Džafar vad. **el Mansur** (Nugalėtojas), kalifas Abbasidas (754—775), sutvarkė kalifata, sostine padarė Bagdadą.

Abuchovič Algirdas (1840—1905) gudų rašytojas; Mickevičiaus, Kondratavičiaus ir Lermontovo vertėjas.

Abukiras (Abuocir) senovės Kanabos, kaimas žemajame Egipte, Viduržemio jūros pakrantėje. Garsus kautynėmis: 1) 1798 VIII 1 anglų admirolas Nelsonas sunaikino prancūzų laivyną ir atkirto Napoleono kariuomenei kelią grįžti į tėvynę. 2) 1799 VII 25 įvyko kautynės tarp prancūzų ir turkų. Po Sirijos žygių turkų kariuomenė išsėdo iš laivų ties A., kur Napoleonas ją sumušė. VIII 2 buvo paimtas A. fortas ir A. vėl atiteko prancūzams. 3) 1801 III 1 anglų gen. Abercromby su 17.000 anglų išsėdo ties A. ir išvarė prancūzus iš forto; netrukus įvyko kautynės ties Aleksandrija ir Romani, kur pralaimėje prancūzai turėjo pasitraukti iš Egipto.

Abulija (gr.) valios nusilpimas, pasireiškęs negalėjimu apsispręsti arba apskritai savo sprendimus vykdyti.

Abundantia pertekliaus personifikacija — rom. deivė, vaizduojama moteriške, pilančia auksą iš pertekliaus rago. Jos paveikslus randame tikrai ant monetų nuo Trajano laikų.

Ab urbe condita (lot.—nuo miesto įsteigimo). Romėnų laiko skaičiavimas nuo Romos miesto įsteigimo, įvykusio 753 pr Kr.

Abutilon kambarinis augalas iš atogrąžų Amerikos (šeim. Malvaceae). Kultūroje daugiausia hibridai A. megapota micum kabančiomis šakomis ir geltonais raudona apačia žiedais.

a. c. 1) sutrump. a n n i c u r r e n t i s (lot.) t.y., einamųjų metų; 2) sutrump. a c o m t o.

Ac — cheminio ženklo aktinijui žymėti.

Acanthaceae (lot.) šeima iš dviskilčių eilės Tubiflorae, a. 2000 rūšių daugy ir priedasių kraštuose. A. žolė arba krūmai, rečiau maži medeliai.

Acanthini ž. Minkštapelėkės žuvys.

Acanthocephali Nemathelminthes kirmėlių potipio klasė. Suaugusios parazitais veisiasi žuvų, paukščių, ir žinduolių žarnose; pereina tarpinį šeiminką, paprastai koki nors nariuotakojį. Pvz. Echinorhynchus gigas gyvena naminės ir laukinės kiaulės žarnose.

Acanthus 1) ilgamečiai augalai iš šeim. Acanthaceae; ornamentališkų lapų ir idomių žiedų, bet Lietuvos klimatas jiems per šaltas. Daugiausia randama p. Europoje.

2) Architektūrinis kolonų kapitelių, ypač Korintijos kolonų, papuošimas A. lapo pavidalo. Krikščionių tapyboje ir skulptūroje A. simbolizuoja dangų.

A capella muz. (it.) choras atlieka veiklą be jokio muzikos instrumento pritarimo.

Acarina ž. Erkės.

Accelarando (it.) muzikoje palaipsniui greitinant.

Accentus (lot.) ž. Kirtis.

Accius (Attius) Lucius (170—86 pr. Kr.) romėnų tragedijų rašytojas graikų klasikų pavyzdžiu, lenktyniaavęs su vyresniu už save Pacuvium. Patosą jungė su ispūdingu realizmu, maža paisydamas formos. Išliko tik fragmentai išsp.: Ribbeck Tragicorum romanorum fragmenta 1897.

Accordeon ž. Armonika.

Accra v. Afrikos Aukso Kranto, Britų kolonijos, sostinė ir uostas; 150.000 gyv. (1952). Išvežama dramblio kaulas, palmių alyva ir gumos žaliava.

Accrington Anglijos Lancashire grafystės mst.; 40.000 gyv. (1951). Metalų, dažų ir chemikalų pramonė.

Accursius (Accorso) (1188—1259) italų teisininkas. Nuo 1221 prof. Bolonijos univ. Parašė vadinamąją Glossa ordinaria, kurią vėliau teismuose taikydavo kaip ištatymą.

Acetaldehid etanalis, etilo alkoholio oksidavimo produktas. Aštraus kvapo skystimas, verda 20,8 C, lyg. sv. 0,8. Oksidinamas jis virsta acto rūgštimi, gaivinamas etilo alkoholiu. Pagal Gruensteiną, A. pasigamina leidžiant acetileno dujas į praskiesta sieros rūgštį esant gyvsidabrio sulfatui katalizatoriumi, prisijungiant vienai molekulai vandens. A. vartojamas gaminti acto rūgščiai, jos esteriams, etilo alkoholiui ir kt. Svarbūs A. polimerizacijos produktai yra metaldehidai ir paraldehidai.

Acetaliai org. cheminiai junginiai, kurių pasidaro iš alkoholių ir aldehidų druskos rūgšties veikimo. Paprasčiausio acetaliao pasidaro iš etilo alkoholio ir acetaldehido. Jo iš lengvo pasidaro ilgai laikomame vyne.

Acetanilidas, antifebrinas org. junginys, gaminamas iš anilino ir acto rūgšties, kristalinis, bespalvis, bekvapis, vartojamas karščiui mažinti (todėl kitaip vadinamas antifebrinu) ir nerviškiems skausmams tildyti.

Acetatai, acto rūgšties druskos pasidaro tirpinant metalų oksidus, hidroksidus arba jų karbonatus, kai kuriais atvejais taip pat ir grynus metalus atskiestoje acto rūgštyje, arba taip pat abipusiu skilimu šarmiųjų žemės metalų A. arba švino A. su kuriuo tarpiniu sulfatu. Kadangi acto rūgštis vienabazė, tai bendra jos druskų formula CH_3COOMe , (Me — vienaavalentis metalas). Šarmiųjų ir šarmiųjų žemės metalų A. gali prijungti prie savo molekulos dar 1 ar 2 acto rūgšties molekulas ir sudaryti rūgščiuosius A. Kai kurie daugiavalentiniai metalai sudaro bazinių A. Iš neutralių jų druskų tik sidabro A. ir vienaavalentio gyvsidabrio A. vande-

nyje netirpsta, kiti gi visi lengvai tirpsta; daugelis jų lengvai tirpsta ir alkoholyje. Daugumas druskų kristalines. Kai kurie A. sausai varomai atpalaiduoja acto rūgštį, kiti acetoną. Iš A. minėtini: 1) Aliuminio A. pavidalu neutralios druskos Al. $(C_2H_3O_2)_3$ tegali egzistuoti tik vandens tirpale. Druskos tirpalą šildant, ji skyla, atpalaiduodama rūgšties dalį. Ši druska vartojama dažymo technikoje beicamui ir medicinoje antiseptine priemone. 2) Švino A. (nuodingas), vad. ir švino cukrum, vartojamas kompresams. 3) Kalcio A. kaitinamas atpalaiduoja acetoną. 4) Vario A., ž. šveinfurto žalymas. 5) Natrio A. vartojamas organinėje chemijoje. Technikoje, medicinoje ir chemijoje vartojami dar amonio, bario, geležies, gyvsidabrio, sidabro, cinko A.

Acetato šilkas, acetatinis pluoštas (a. rayon), dirbtinio šilko rūšis, gaminama iš celulozės acetato arba acetilcelulozės.

Acetilas (C_2H_3CO) vienavalentis acto rūgšties likutis, kuris savarankiškai neegzistuoja, bet tam tikrais acetilinio meto-
dais duodasi įvedamas į kitus junginius.

Acetilcholinis audinių hormonas, atsirandęs sujaudinus parasimpatinius nervus. A. mažiausio kiekio užtenka išplėsti periferiniams kraujui indams, sumažinti kraujo spaudimui, sulėtinti širdies plakimui.

Acetilcholino bromidas vaistas vartojamas padidėjus kraujo spaudimui, nuo retinalinės arterijos spazmų, žarnų, pūslės atonijos ir kt.

Acetilenas, etinas $(C_2H_2$ arba $CH \equiv CH)$ dujų būklės nesotus angliavandenilis, pirmutinis homologinis acetilenų eilės narys. Skystėja 48 atms. slėgiant. Negrynas turi biau-
ru kvapą dėl jame esamų priemaišų. Kvėpuoti nuodingas, uždegtas dega šviečiančia ir stipriai rūkstančia liepsna. Jo gaunama skaldant vandeniu kalcio karbidą $(CaC_2 + 2H_2O = Ca(OH)_2 + C_2H_2)$. 1 kg karbido duoda 300 l acetileno, kuris degdamas 15 kartų stipriau šviečia už šviečiamąsias dujas. A. mišinys su oru uždegtas smarkiai sprogsta. Grynas A. sprogsta sunkiau, bet suslėgtas lengvai, todėl suslėgtas ir suskystintas A. nepaprastai pavojingas. Praktikos reikalams jį tirpina acetone arba suslėgia su kuria koringa medžiaga, pvz. infuzorine žeme; tuomet A. sprogo-
mo atveju nebepavojingas. Su variu ir sidabru A. sudaro sprogstamus junginius, a c e t i l e n i d u s, todėl vamzdžiai ir čiaupai iš tų metalų vengtini vartoti A. leisti. Suslėgtas A. leidžiamomis elektros žiežirbomis suskyla į vandenilį ir anglį labai grynų suodžių pavidalu. A. liepsna, be šviesos, duoda gana didelę kaitrą, todėl jis vartojamas šviesti ir

aukštoms temperatūroms gauti. A. lengvai paverčiamas acetaldehidu, kuris gaivinimu lengvai paverčiamas etilo alkoholiu, o oksidiniu — acto rūgštimi. Dėl savo veiklumo chemijos pramonėje naudojamas daugeliui svarbių medžiagų. Gyvsidabrio acetatas, jungdamasis su vandeniu, duoda acto aldehidą, kurį galima oksidinti ligi acto rūgšties arba gaivinti ligi etilo alkoholio (ž.). Su chloru duoda trichloroetileną. Jungiasi su druskos rūgštimi, duodamas vinilo chloridą $CH_2=CHCl$, kuris polimerinamas duoda polivinilo chloridą ir įvairias plastines medžiagas.

Spaudimo būdu pavyko prie A. prijungti alkoholių, rūgšties bei aldehidus ir pagaminti vinilo polimerizacijos plastines bei dirbtines medžiagas (ž. Vinilinis). Prijungiant pvz. acto rūgštį, gaunamas vinilo acetatas pagal lygtį: $CH \equiv CH + CH_3COOH_2 = CH=CH.OOCCH_3$ kuris lengvai polimerinas ligi polivinilo acetato, iš kurio dirbamos plastinės medžiagos, k. a. lakai, der-
vos, klijai ir filmos aptraukti metalams, apsaugoti juos nuo gedimo ("Coating"). Su formaldehidu galima gauti butadiolį, formulės $CH_2OH-C \equiv C-CH_2OH$. Iš jo galima pagaminti poliamidų rūšies dirbtines medžiagas: nyloną, perloną ir kt. Ž. Poliamidai. Kitais būdais iš to paties A. ir kurios kitos medžiagos, naudojant metalų karbonilus katalizatoriais, galima gauti svarbių medžiagų naujoms sintezėms. Prie A. prijungus vandenį, gaunama akrilinė rūgštis pagal lygtį: $CH \equiv CH + CO + H_2O = CH_2=CH-COOH$. Ji polimerinasi atsirandant poliakrilatams, svarbioms medžiagoms lakų ir plastikų gamybai.

W. Reppel. Neue Entwicklungen auf dem Gebiete d. Chemie des Acetylens und Kohlenoxyd 1949.

Acetilsalicilinė rūgštis, arba aspirinas, dažnai vartojamas vaistas.

Acetinas, monoacetinas, esteris sudarytas iš glicerino ir vienos gram-molekulės acto rūgšties, vartojamas aptraukalu kumpiams, sūriui ir pan. produktams apsaugoti nuo išdžiūvimo bei oro veikimo.

Acetofenonas sintezės būdu gaunama šviežių dobilų, šieno kvapnį turinti medžiaga; vartojama muilo kvapalams.

Acetonas, propanonas, dimetilis ketonas (CH_3COCH_3) , gaivinamo kvapo skystimas, verda 56°C, maišosi su vandeniu ir alkoholiu bet kuria proporcija. Jo gaunama sausai varant medį, ir todėl jo randama nevalytame medžio spirite. Kaip nenormalios organizmo medžiagos apykaitos produkto, acetono pasitaiko saldžiaja liga sergančiųjų šlapume (acetonurija) ir jų kraujyje (acetonemija). A. gaminamas

kaitinant kalcio acetatą arba leidžiant acto rūgšties garus per įkaitintą bario oksidą. A. geras tirpintuvas dervai, riebalams, acetilenui ir kitoms org. medžiagoms, vartojamas nitro celulozei tirpinti ir jai želdinoti bedūmės sprogstamosios medžiagos gamyboje. Be to, jis vartojamas chloroformui, jodoformui, sulfonaliui ir kt. medžiagoms gaminti.

Acetonurija acetonas šlapime.

Acetphenetidin chemiškas pavadinimas fenacetino, vaisto, vartojamo karščiui ir skausmams mažinti.

Acetum (lot.) paprasto acto pavadinimas.

Ach Narziss (1871—1946) vokiečių filosofas ir psichologas, eksperimento būdu išrodęs valios vyksmų savitumą. Išsp. Ueber Willenstaetigkeit u. das Denken 1905, Ueber Willensakt u. das Temperament 1910, Analyse d. Willens 1935 ir kt.

Achabas, 7-sis Izraelio valdovas, savo žmonos Izebelės veikiamas įvedęs Baalio kultą; valdęs 22 metus, krito kovoj su Damasko valdovu Benhadabu II.

Achad Haamas (Ošer Ginsberg) (1856—1927) žydų rašytojas ir filosofas. A. buvo daug metų hebrajų žurnalo Hašiloach redaktorium. Padėjo moksliską pamatą žydų tautiniam sąjūdžiui. Išsp. A paraschad derachim (Kryžkelėje) 1913, Iggeroh 1923—1925 ir kt.

Achaja (seniausiais laikais Aigijalas), mažas kraštas Peloponese. Romėnų laikais A. buvo vad. visa Graikija, be Tesalijos.

Achajai senųjų graikų tautelė, kuri gyveno pirma Etiotidų ir Tesalijos, paskiau Peloponese, kur A. įsteigė Argoso ir Lakonijos karalystes. Doriečiams įsibrovus į Peloponesą, vieni A. įsikūrė Maž. Azijoje, kiti užėmė š. Peloponesą, nuo tų laikų vadinamąją A.; čia organizavo sąjungą. Ji subyrėjo pradžioje III a. pr. Kr. Apie 281 A. sudarė naują sąjungą; žymiausias jos veikėjas Aratas (m.213) ir Filopoimėnas. Ji kovojo su Makedonija ir pirmavo Peloponese, vėliau buvo susijungusi su Roma, kurios 146 buvo pavergta. Homerą tą vardą duoda visiems graikams; spėjama, kad XIV a. pr. Kr. buvo didelė Achajų imperija.

E. Meyer Pelopones 1939.

Achaimenas legendarinis Achaimenidų dinastijos kūrėjas.

Achaimenidai senųjų Persų dinastija: Kiras (550—529) pr.Kr.), Kambizas (529—522), Darijus I (521—485), Kserksas I (485—465).

Achard Pranas Karolis (1753—1821) šveicarų chemikas. Pirmasis pradėjęs gaminti iš cukrinių burokų cukrų.

Achatas mineralas ž. Chalcedonas.

Acheojas (Acheloos) graikų mitologijoje Achelojo upės dievas, Okeano ir Tetidos sūnus.

Acheloos (Aspropotamos „baltoji upė“), didžiausia Graikijos upė, 215 km ilgumo. Senovėje vadinama Thoas.

Acheronas 1) graikų mituose Gėjos sūnus; kadangi prigirdė titanus, tai Dzeuso paverstas požemių pasaulio upe.

2) š. Graikijos upė. Sen. graikų mitologijoje požemio — amžinų kentėjimų upė, per kurią turėjo perplaukti mirusiųjų sielos.

Acherontia atropos ž. Kaukuoliadrugis.

Acheson 1) Deane Gooderham (g. 1893) JAV politikas. Prezidento Roosevelto metu pradėjo dirbti Valstybės departamente. 1944—1949 Byrnes ir Marshall padėjėjas. 1949—1953 I užsienių reikalų ministeris. Daug nusipelnė sudarant vad. Marshall pagalbos planą Europai ir bendrą apsigynimo šiaurės Atlanto pakta.

2) Edward Goodrich (1856—1931) amerikiečių fizikas. Edison bendradarbis. Surado dirbtinį būdą grafitui gaminti.

Acheulean Acheuleaninas, antras paleolitiko laipsnis, atitinkas šiltesnį suledėjimo periodą, pavadintas nuo pranzūzų vietovardžio Acheul ties Amiensu.

Achilas (Achilėjus) Homero Iliado s karžygys, Pelėjaus (Pelydas) ir jūrų deivės Tetidos sūnus. Jo vaidas su Agamemnonu sudaro ašį, apie kurią sukasi beveik visi Iliados įvykiai.

Achilas stud. ateitininkų akad. sporto klubas, įst. 1922. A. buvo L. G. S. F. narys ir daug prisidėjo prie tos organizacijos išugdymo.

Achyilia ž. Skilvio ligos.

Achillea ž. **Naujažolė**.

Achillea Millefolium L. laukinis augalas (šeim. Compositae), vartojamas vaistams. Yra gražiažiedžių atmainų var. Kelwayi tamsiai raudonų žiedų ir var. Cerise Queen tamsiai rausvų žiedų. Tinka kultūrai soduose.

Achilo sausgyslė kulnikaulio sausgyslė, stora, plati, ilga trigalvio raumens sausgyslė, kuria pritvirtinama raumuo prie kulnikaulio kulnies gumburo.

Achimenes įvairių rūšių gražiažiedžiai augalai C. Amerikos (šeim. Gesneraceae); šaknys žiemą laikomos sausai, pavasari persodinamos į šviežią lengvą žemę. Gražiausi A. patens Benth. iš Meksikos ir A. grandiflora DC.

Achmat (m.1481) totorių Aukšinės Ordos chanas. D.L.K. Kazimiero sąjungininkas prieš Maskvą. 1472 ir 1480 A. buvo išsirengęs į žygį prieš Maskvą, bet Lietuva neparėmė jo žygio. Ž. Aukso Orda.

Achmatova Ona (Gorenko, g.1888) rusų poetė, bolševikų sušaudyto poeto Gumiliovo žmona. Pradėjo rašyti įtakoje rusų simbolistų, 1912 sukūrusių "poetų cechą," kuriam priklausė vad. akmeistai(ž.). A. poezijos rinkiniai: Večer 1912, Četki 1914, Podorožnik, Anno Domini MCMXXI 1922, poema U samovo moria ir kt. A. poezija meilės temose pagrįsta ne seksualumu, bet dramatiiniu jausmu. Šią beidėjinę, bolševikams nepriimtą A. poeziją perspausdino rusų emigrantai. 1946 ir sovietai išleido A. poezijos rinktinę knygą, tačiau greit pateko bolševikų nemalonėn ir tik po 1951 pradėjo vėl spausdinti eilėraščius iš ciklo Garbė Taikai.

Achmat Zogu ž. Zogu.

Achnaton ž. Atonas.

Acholija (gr.) tulžies stoka (ž. Geltligė)

Achondritai (gr.) akmeniniai meteoritai su mažu geležies kiekiu ir be branduolio.

a. Chr. (n.) — ante Christum (natum), prieš Kristaus gimimą.

Achras Sapota L. augalas iš P. Amerikos (šeim. Sapotaceae). Vaisių vad. Sapoto obuoliu. Sėklos ir žievė vartojami vaisiams. Žievė vartojama dar kiniskiosios žievės (Cortex chinae) surogatu.

Achrodekstrinas ž. Dekstrinas.

Achroitas mineralas, giminiškas turmalinui, dažniausiai bespalvis, randamas Elbės saloje.

Achromatinas (gr.) branduolinius dažais nesidažanti narvelio branduolio dalis.

Achromatizmas lęšių savybė daugiau arba mažiau mažinanti chromatinę aberaciją.

Achromatopsija ž. Aklumas spalvoms.

Achron Juozas (1886 Lazdijuose—1943) kompozitorius, smuikininkas, studijavo Petnapilio konservatorijoje; Charkivo konservatorijoje smulko mokytojas. Koncertavo Rusijoje, Palestinoje ir V. Europoje. Į JAV atvyko 1925 ir apsigyveno New Yorke. Sukūrė 3 smulko koncertus, 2 sonatas smuikui su fortepionu ir kt.

Achšarumov Vladimiras 1859 rusų žurnale Vesna paskelbęs lietuviškų dainų rusišką vertimą.

Achtirka š. Ukrainos mst. už. 80 km. į š. vak. nuo Charkivo; 40 000 gyv.

Achtuba Volgos žemupio kairioji šaka; 515 km; įteka į Kaspijos jūrą.

Acidalbuminas baltymo junginys su rūgštimi.

Acidimetrija analizinės chemijos metodas, vartojamas nustatyti rūgščių kiekiui ar koncentracijai naudojant indikatorius ir normalų kalio arba natrio šarmų tirpinį.

Acipenser ruthenus žuvis, ž. Sterledis.

Acker Achille (g.1898) belgų politikas, socialistų vadas. Po II pasaulinio karo darbo, socialinės apsaugos min. ir ministras pirmininkas.

Acme (gr.) viršūnė, aukščiausias išsivystymo ir pragyvenimo laipsnis, laikmetis, kuriuo kūrėjas, doktrina ar institucija yra pasiekusi didžiausio gyvastingumo.

Acokanthera Venena Tag. Don p. Afrikos (šėimos Apocynaceae) augalas labai nuodingų sulčių, kuriomis somali ir zulusai užnuodija savo strėles.

Aconcagua aukščiausias P. Amerikos kalnas Andų kalnyne prie Čilės ir Argentinos sienos; 6960 m. A. yra užgesęs ugniakalnis.

Aconitum įvairių rūšių Europos, Kinų ir Mandžiūrijos (A. Napellus L.) augalai, turi nuodingą alkaloidą Aconitin, vartojamas vaistu nuo širdies ligos.

A conto (it.) į sąskaitą, iš sąskaitos (kalbant apie tam tikrą mokėjimą); a conto mokėti gali reikšti: esamai skolai atlyginti arba mokėti į būsimąjo išiskolinimo sąskaitą. Dažnai sutrumpinama a.c.

Acquisitio (lot.) įgyjimas, A.c.q. civilis — nuosavybės įgyjimas civilinės teisės nustatytais būdais. R o m o j e buvo trys šio įgyjimo būdai: mancipatio, in jure cessio ir occupatio. A. naturalis yra nuosavybės įgyjimas visais kitais būdais. A. hereditatis yra palikimo įgyjimas.

Acre ž. Akka.

Acre Pietų Amerikos upė, deš. Purus (Amazonė) intakas; 480 km ilg. Aukštupys sudaro sieną tarp Brazilijos, Bolivijos ir Peru valst. A. teritorija (148 000 km² su 98 000 gyv.) nuo 1903 priklauso Brazilijai.

Acerididae žiogų būrio šeima ir gentis.

Aceridin akmens anglies dervoje randama organinė bazė, iš kurios gaminami dezinfekciniai vaistai, pvz., Rivanol, Trypafavin, Flavacid, Sinflavin.

Acrocidoris (gr.) fosilija diadematidae šeimos, jūros iki kreidos laikotarpio.

Acroclinium Roseum Hook. (Helipterum roserum Benth). Australijos (šeimos Compositae), vienmetis augalas, a. 25 — 35 cm aukšt.

Acta Apostolicae Sedis (lot.) oficialinis Apaštaloškojo Sosto mėnesinis laikraštis; 1865—1908 ėjo vardu Acta Sanctae Sedis. Jame dedami ir skelbiami Apaštaloškojo Sosto įstatymai, įsakymai, instrukcijos, dekretai, įvairūs popiežiaus raštai ir t. t.

Acta Apostolorum ž. Apaštalų Darbai.

Acta facientes imperatoriaus Decijaus persekiojimo laikų išsižadėjusių tikėjimo, aukojusių romėnų dievams, krikščionių vardų sužymėjimas tam tikrose lentelėse.

Acta Martyrum (Kankinių Darbai)

1) oficialiniai protokolai apie kankinių

tardymą, sprendimą ir nubaudimą; 2) užrašai apie krikščionybės kankinių kankinimus.

Act of supremacy 1534 paskelbtas aktas, pagal kurį Anglijos karalius pripažįstamas anglikonų bažnyčios galva.

Actas 5% acto rūgšties skiedinys vandenyje.

Acta Sanctorum (lot.) šventųjų Darbai (sutrump. A. A. S. S.) 1) kritiškas šventųjų gyvenimų rinkinys, leidžiamas Bolandistų; 2) šventųjų sąrašai su jų gyvenimo aprašymais.

Actekai ž. Aztekai.

Actinidia sumedėję vijokliai, daugiausia iš Kinų ir Mandžiūrijos (šeim. Ternstroemiaceae). A. polygama Franch. et Sav. A. arguta Franch. et Sav. ir A. Kolomikta Maxim. Dekoratyviniai krūmai.

Actinacomax Milles (gr.) fosilija senojo kreidos laikotarpio (Lietuva), belemnitidae šeimos.

Actinoecrinidae (gr.) fosilija camerata šeim., siluro iki karbono laikotarpio.

Action directe tiesioginis įsikišimas, veiksmai. Veiklosios politikos pagrindinis dėsnis; tiesioginis įsikišimas į politinio bei socialinio vyksmo eigą ir kreipimas jo norima linkme. A. D. propagavo prancūzų filosofas G. Sorel ir sindikalistai.

Action Francaise Prancūzijoje 1899 Ch. Maurras pradėtas monarchistinis sąjūdis, kuris vertino katalikybę tik nacionalistiniais sumetimais, nes jis pats buvo ateistinis. Pijus XI pasmerkė 1926.

Action populaire Prancūzijos katalikų sąjunga socialiniams bei religiniams klausimams ir katalikų socialinei akcijai; įst. 1903 H. Leroy S. J. Reimse.

Activitas V. D. U. studentų ateitininkų korporacija įst. 1930. Tikslas: auklėtis pozityviais darbo visuomenės darbininkais, tiriant socialinius darbo klausimus katalikybės principų šviesoje. Ši tikslą vykdančios veiklos dalyvauta L. Darbo Jaunimo, o vėliau krikšč. darb. sągose. Metinė šventė V 15 (Rerum novarum paskelbimo diena).

Acton John Emerich Edward Dalberg (1834—1902) anglų istorikas, 1895 Cambridge univ. prof., katal. žurnalo Rambler red. ir 1896 vienas steigėjų English Historical Review. Gladstone artimas bendradarbis ir nuo 1859 liberalų atstovas parlamente, 1869 lordų rūmų narys. 1899 — 1900 sudarė planą Cambridge Modern History leisti. Jam mirus, išsp.

J. E. E. Acton

jo: History of Freedom 1907, Historical Essays and Studies 1907, Lectures on Modern History 1906, Essays on Freedom and Power 1948, Lecture on the Study of History 1952 ir kt.

D. Mathew A. The Formative Years 1942; U. Noack A. und d. Katholizismus 1936.

Acto rūgštis (Acidum aceticum) metilo karboninė rūgštis CH_3COOH arba $\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$, antrasis sočiųjų viena karboninių rūgščių homologinės eilės narys.

ACTU - Association of Catholic Trade Unionists, kat. darbininkų susivienijimas, įst. JAV 1937, D. Britanijoje 1946.

Aekas Jonas (g. 1885 VII 3 Jezne) plk., inž. 1930 baigė L. U. techn. fak. Suredagavo Medžiagą kariškai Lietuvos istorijai, išvertė Bendrosios ir neorganinės chemijos pagrindus (1930). 1917 Turkestano lietuvių atstovas Lietuvių Seime Petrapily. Nuo 1927 karo mokslo draugijos centro vald. pirmininkas, 1927 — 1929 redagavo Karda. Vėliau buvo VDU teisių fak. ekon. sk. ir ekon. fak. lektorium. Išsp.: Paprasčiausi maisto ir pašaro būdai 1932, Odos, kailiai, šeriai 1936 ir kt.

Aculeata plėviasparnių (Hymenoptera) pobūris, turi geluoni, pvz. bitė, širšė.

Aezady Ignas (1845—1906) vengrų istorikas, tyrinėjęs baudžiavų istoriją Vengrijoje ir 1598 — 1604 mokestinę sistemą. Išsp. A. magyar jobbagysar tortenete 1906, 1948 ir kt.

a. D. sutrumpinta iš lot. anno Domini— Viešpaties metais; dedama metus pažyminti: a. D. 1953.

Ada š. Italijos upė, įteka į Po, 313 km ilgio.

Ad absurdum (lot.) privesti ligi nesąmonės.

Ad acta (lot.) į bylą, raštams dedamas pažymėjimas, reiškiantis, kad raštas galintis būti įsiūtas į bylą.

Adagio (it. sk. adadžio 1) centrinė baletinio veiksmo dalis, jungianti atskiras baletines figūras, pasižyminčias ypatingu švelnumu ir melodingumu. A. šoka paprastai dviese, vyras ir moteris, o kartais pritaria jiedviem ir corps de balet.

2) M u z i k o j e slinkties judesio pažymėjimas „patogiai“, „ramiai“, gavo reikšmę lėtai. Šis muzikos tempo pažymėjimas yra antras iš 5 pagrindinių. Juo žymimas greitumas tarp Largo ir Andante. Be to, jis dažnai gretinamas su kitais pavadinimais: Adagio maestoso — rečiau, negu Adagio, bemaž kaip grave; Adagio non troppo — kiek gyviau. A. neturi Largo iškilmingumo, didingumo. Šiuo vardu vadinama ir ištisa veikalo dalis, simfonijose arba sonatose antroji dalis, retkarčiais ir trečioji.

Adakavas bažnytkaimis Tauragės aps., Skaudvilės vl.; bažnyčia įkurta 1793. Nuo

Skaudivilės 5 km. XX a. dvaro laukuose nasta daugiausia II a. medžiagos, jos tarpe sparninė segė iš Panonijos, kuri yra liudiniškos gintaro prekybos su Romos imperijos provincijomis.

Adaktylia (gr.) įgimta pirštų stoka.

Adalberg Samuelis (1868—1939) lenkų tautosakos rinkėjas, išl. didžiulį patarlių rinkinį *Księga przysłów*.

Adalbertas 1) Bremeno arkivyskupas (a. 1000—1072). Rūpinosi misijomis. Savo veikimą išplėtė pasiekdamas Skandinaviją, Ispaniją, Grenlandiją ir pietų slavus. Siekė šiaurės patriarko titulo. 1053 popiežiaus legatas ir apaštališkasis vikaras.

Schmeidler Hamburg — Bremen und Nordsteuropa 1918.

2) A. I. Mainco arkivyskupas (m. 1137). 1106—1112 imperijos kancleris ir Henricho V patarėjas. Henrichui V mirus (1125) palaikė Lothario Saksoniečio kandidatūrą.

K. H. Schmidt Erzbischof A. I von Mainz als Territorial Fürst 1920.

3) Austrijos markgrafas (m. 1044), Leopoldo I sūnus, Henricho III šalininkas.

4) šv., senprusių krašto misininkas ž. Vaitiekus šv.

Adalia senovės Attalia, viduramžių Antaliyah, kryžiuočių Satalia, didžiausias uostas pietinėje Maž. Azijoje; 25.000 gyv. (1950).

Adalinavos durpynas Subačiaus vl., Pa-nevėžio aps., 145 ha ploto, 3,5 m gilumo.

Adam 1) Adolfas Karolis (1803—1856) prancūzų kompozitorius, parašė operos bei baleto veikalus; pirmoji opera *Pierre et Catherine*; po šios sukuria 13-kos operų seriją. Baletą *Giselle* statė ir Lietuvoje. Rašė pianui, dainas ir kt. Kalėdų giesmė *O Holy Night* (lietuvių chorai gieda kun. J. Simonačio vertimą), štai jau naktis, kurioje gema Kristus, gieda visam krikščioniškam pasauli.

2) Karl Borrom (g. 1876) vokiečių katalikų teologas (dogmatikas) ir rašytojas religiniais klausimais, nuo 1919 prof. Tuebingene. Išsp.: *Das Wesen des Katholizismus* 1919, *Jesus Christus* 1949, *Christus unser Bruder* 1950. Liet. Katalikybės esmė, vertė B. Laukaitis 1936.

3) Povilas (1862—1920) prancūzų rašytojas. Pradėjęs natūralistiniu romanu *Chair molle* (1885), pasuko į simbolizmą ir istorinę tematiką. Žymiausias veikalas, apimęs laikotarpį nuo Didž. revoliucijos iki liepos monarchijos galo. *La Force* 1899, be to, *L'enfant d'Austerlitz* 1902, *Irene et les eunuques* 1906, *Au soleil Juillet* 1903 ir kt.

C. Maclair A. P. 1921.

4) Valteris (1886—1947) austrų politikas, gen. štabo karininkas. Schusch-niggo ir Dollfuso propagandos vadovas, 1938—1943 Dachau koncentracijos sto-

vykloje. Išp.: *Nacht ueber Deutschland* 1947.

Adam. Lenkų okupacinei valdžiai Vilniuje 1921 IX 11 uždarius lietuvių dienraštį lenkų kalba—*Głos Litwy*—ir neduodant leidimo naujam dienraščiui leisti, pradėta kas dieną spausdinti tarsi viena-dienius raštus, kuriems spausdinti specialaus leidimo nereikėjo, kas dieną keičiant jų vardas. Pirmasis pasirodė 1921 XI 21 vardu Adam. Po jų sekė Ewa, Jozef, Marja, Jan, Anna, Piotr, Zosia, Jerzy, Hela, Litwa Niepodległa, W stolicy Litwy, Przyszłość Litwy, Niech żyje Litwa, Jeszcze Litwa nie zginieła, Litwo, ojczyzno moja ir paskutinis 1921 XII 11 Z Litwa—iš viso 17 numerių. Visus redagavo Mykolas Biržiška, bet kiekviename buvo nurodomas kitas redaktorius. Nors beveik visi buvo konfiskuoti, bet jų pasisekimas privertė okupantus nuo 1921 XII 13 leisti vėl atnaujinti *Głos Litwy*.

V. Steponaitis Vilniaus lietuvių spauda (1919—1928) 1931.

Adam de la Halle (1235—1287) prancūzų rašytojas ir dramaturgas, parašęs pirmąsias žinomas prancūzų pasaulinio turinio pjeses: *Le jeu Adam* ir *Le jeu de Robin et de Marion*.

Adamavas mst. Vilniaus krašte, Brėslaujos aps., netoli Drūkšių.

Adamelitas mineralas, granitas su stipria plagijoklazo priemaiša.

Adamic Liudvikas (g. 1899) rašytojas. 1913 atvyko iš Slovenijos į JAV. A. savo veikaluose sprendžia JAV darbo ir emigrantų problemas. Išsp.: *Dynamite* 1931, *Laughing in the Jungle* 1932, *My America* 1938, *From many Lands* 1940, *Nation of Nations* 1945 ir kt.

Adaminas mineralas iš grupės arsenatų cinko.

Adamkevičius Edvardas (g. 1888 III 31 Pikelių mst., Mažeikių aps.) gen., divizijos vadas; 1909 baigė gimnaziją Liepojoj. 1914 VII 12 karo mokyklą Petrapily. 1912 1917 tarnavo rusų kariuomenėje; 1918 Rovno lietuvių bataliono vadas. 1918 X 23 stojo į mūsų kariuomenę.

Adamovičius Adomas Ferdinandas (1802 Vilniuje—1881 V 12) pabaigė Vilniaus gimn.; 1818—1819 Vilniaus univ. fiz. matem. fak., 1819—1822 medic. fak., 1824 med. dr.; 1824 adjunktas. 1832—1842 Vilniaus med.-chir. akad. prof.; dėstė epizootologiją, lygin. anatomiją ir vedė vidaus ligų kliniką. Akademiją uždarius vertėsi Vilniuje laisva praktika. 1855 lenkų ir vokiečių k. išsp. *Kosciol Augsburski w Wilnie* ir 1853 anatomijos istoriją Lietuvoje, vėliau eilę Vilniaus univ. prof. biografijų. Ilgus metus buvo Vilniaus gydytojų draugijos pirmininku.

J. Bielinski Doktorowie medycyny 1886.

Adamovičs Fridrichas (1863—1933) latvių rašytojas ir pedagogas. Išvertė Kri-lovo pasakėčias 1893, Shakespeare Julijų Cezarį 1897, Makbetą 1898, Richardą III 1902 ir kt. 1897—1900 leido Pedagoginį kalendorių.

Adams 1) **Brooks** (1848—1927) JAV istorikas, sudaręs civilizacijos kilimo bei nykimo teoriją (esą tai pareina nuo prekybos klestėjimo ar menkėjimo). Išsp.: *The Law of Civilization and Decay* 1895, *America's Economic Supremacy* 1947, *Theory of Social Revolutions* 1913 ir kt.

2) **George Burton** (1851—1925) JAV istorikas, 1888—1925 Yale univ. profesorius. 1895—1915 *American Historical Review* red. Išsp.: *The Growth of the French Nation* 1896, *Civilization during the Middle Ages* 1894, *The Origin of the English Constitution* 1920, *Constitutional History of England* 1934 ir kt.

3) **Henry** (1838—1918) JAV istorikas ir žurnalistas. 1870—1876 *North American Review* red. ir Harvardo univ. prof. Išsp.: *History of the United States of*

America 9 t., 1889—1891 (sutr.). — *The Formative Years* 2 t. 1947), *Democracy* 1880, *A Letter to American Teachers of History* ir kt.

4) **John** (1735—1826) antrasis JAV prezidentas, pasirašęs Amerikos nepriklausomybės deklaraciją. 1783 pasirašė Paryžiaus taikos sutartį su Anglija. 1785—1788 JAV atstovas Anglijoje. 1789—1797, Washingtono prezidentavimo metu, viceprezidentas. 1798—1801 prezidentas. Rinktiniai John A. ir John Quincy raštai išsp. 1946.

G. Chinard A. 1933.

5) **John Quincy** (1767—1848) 6-sis JAV prezidentas, John A. sūnus. Diplomatinę karjerą pradėjo Olandijoje, buvo pasiuntiniu Prūsijoje ir Rusijoje. 1814 Gente sudarė taikos sutartį su Anglija irėjo Didž. Britanijoje JAV atstovo pareigas. 1817—1825 užsienių sekretorius. Monroe doktrinos vykdytojas. 1825—1829 JAV prezidentas. Kovojo prieš vergiją. 1874—

1877. Išspausdintas dienoraštis 12 tomų. *S. F. Bemis* J. Q. A. and the Foundations of American Foreign Policy 1949.

6) **Roger** (g. 1889) Amerikos chemikas. Darė moksl. tyrimus vandenį netirpių fenolų srityje, riebiųjų rūgščių, sintetino butiną ir kt.

7) **Wayman** (g. 1883) Amerikos tapytojas, portretistas. Žymiausias portretas J. Pennel (Meno Inst., Chicago).

8) **John Couch** (1819—1892) anglų astronomas, nepriklausomai nuo Leverrierio teoretiniais skaičiavimais suradęs Neptūną.

Adamsitas minerologijoje žėručio muskorito atmaina. Ž. Arsinai.

Adamus 1) **Henrikas** (g. 1880) lenkų kompozitorius ir čelistas. Varšuvos operos choro dirigentas. A. sukūrė operas: *Sumienie* 1918 ir *Rey w Babinie* 1922.

2) **Jonas Juozapas** (g. 1896 III 12) Lietuvos teisės istorikas; 1924—1933 Lvivo univ. asistentas, 1933—1939 Vilniaus mst. archyvo vedėjas. Išsp.: *Zastaw w prawie litewskim XV i XVI w.* 1925, *Z zagadnień prawa litewskiego* 1926, *O tytule panującego i panstwa litewskiego* 1930 ir kt.

3) **Reinholdas** (1602—a. 1653). Po studijų Leidene atvykęs Lietuvon ir dirbęs Slucko reformatų kunigui ir mokytoju. 1631—1633 globojo Jonušą Radvilą studijuojantį Altdorfe ir Leipcege.

Adata sen. syrų Antiochia ad Sarum, p. Turkijos mst.; 118.000 gyv. (1950), prie Seikuno upės ir Bagdado glžk. Medvilnės apdirbimo bei prekybos centras. A. provincijos (vilajeto) (38 500 km² su 250 000 gyv.) administracinis centras.

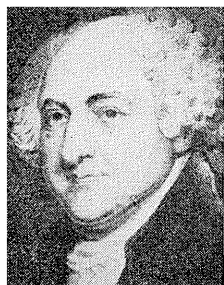
Adanson Mykolas (1727—1806) prancūzų botanikas. Jo vardu pavadintas baobabas — *Adansonia*. Išsp.: *Familles des plantes* 1763.

Adansonia Digitata, L., baobabas, arba beždžionių duonos medis, iš atogrąžų Afrikos ir ryt. Indijos (šeim. Malvaceae). Išauga 20 m ir daugiau aukštumo ir daugiau kaip 9 m skersmens. Viršūnės skersmuo pasiekia 50 m. Medis atrodo iš tolo kaip grybas. Vaisiai panašūs į aguonai, apie 50 cm ilgumo. Lapus vartoja maistui, iš vaisių kevalo ir aliejaus daro muilą, iš plaušų medžiagą virvėms vyti.

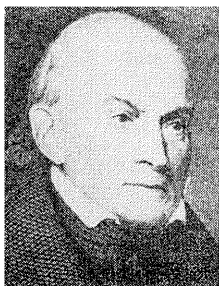
Adaptacija akies (tinklainės) prisitaikymas įvairiam šviesos stiprumui. Iš šviesos įėjus į tamso, iš karto beveik nieko nematoma. Papuvus tamsoje, regėjimas palaengva eina gryn. Išėjus iš tamos į šviesą, akys apžlimba, bet greitai apsipranta.

Adaptometras aparatas akių adaptacijai tirti.

Adata siuvimo įrankis, pasirodė senojo akmens amžiaus viduryje kailiniams drabužiams susiūti. Pradžioje A. buvo daroma iš kaulo, metalų laikotarpyje iš žalvario ir

John Adams

John Quincy Adams

geležies. Kaulinių A. randama R. Lietuvos piliakalniuose. Žalvarinė A. surasta 1884 T. Daugirdo kasinėjame senojo geležies amžiaus pilkapyje Visdergiuose, Kuršėnų vl. Šiauliu aps. Geležinė A. aptikta 1911 L. Krzywickio tyrinėjame Moškėnų piliakalnyje, prie Rokiškio.

T. Dougird Melžyn-kapas w folw. Wisdergi. Pam. Fiziogr. 8:IV 1888 12, tab. VIII:27; *L. Krzywicki* Grodzisko na Gorze Ościkowej pod Rakiszkami (11) 24 (1917) 37, tab. XIII:7.

Adata (lot. *Syngnathus tymphle*), Baltijos jūroje pasitaikanti žuvis, atatinų šeimos atstovas. Auga iki 36 cm ilgio. Valgyti netinka.

Adatei Mineitciro (1870 — 1936) Japonijos teisininkas ir diplomatas. tarpt. teisės prof., nuo 1924 arbitražo teismo, Japonijos mokslių akad. ir tarpt. teisės instituto narys. Atstovavo Japonijai Meksikoje, Italijoje, Belgijoje, Prancūzijoje. 1906 Portsmouthe surašė taikos sutartį, baigusią rusų - japonų karą. 1919 delegatas taikos konferencijoje. 1927 — 1930 atstovavo Japonijai svarstant Tautų Sąjungoje Lietuvos bylą su Lenkija. 1931 pirmininkavo Hagos tarpt. teisingumo tribunole svarstant Lietuvos bylą su Lenkija dėl atidarymo susiekimo per administracinę liniją.

a dato (it.) nuo šiandien, t. y. nuo tos dienos, kada dokumentas parašytas arba įteiktas.

ad calendas graecas (lot.) graikų kalendose, t. y. niekuomet, kadangi graikai kalendų neturėjo.

Addams Jane (1860 — 1935) JAV sociologė ir visuomenės veikėja. 1899 Hull House — Bendruomeninių namų steigėja Chicagoje. Kovotoja dėl taikos ir moterų teisių. 1931 su N. M. Butler gavo Nobelio taikos premiją. Išsp.: *The Spirit of Youth and City Evil* 1909, *Peace and Bread in Time of War* 1922, *Twenty Years of Hull House* 1910, *The Second Twenty Years of Hull House* 1930 ir kt.

Addhauser Hansen tapytojas. XVI a. antroje pusėje turėjo veikti Lietuvoje: yra žinomas 1568 Motiejiaus Zuntens, Zunt, ar Zyndt raizytas raizinyš Gardino reginys ir rusų bei valakų pasiuntinių įvažiavimas į jį 1568 Seimo metu. Jis darytas Niurenberge iš A. paveikslu.

Addison Joseph (1672 — 1719) anglų poetas ir publicistas. 1704 parašė poemą *The Campaign*, laimėjusiai kovą ties Blenheimu anglų kariuomenei pagerbti. Nuo 1709 kartu su R. Steele (ž.) redagavo *The Tatler*, paskui įsteigė abudu kartu *The Spectator* (1711—1714), 1715 red. *The Freeholder*. Žinoma jo tragedija *Cato*.

Addisono liga (bronzinė liga) sunki liga, kurios ryškiausias simptomas — bronzinė odos spalva. Priežastis: antinksinės liaukos susirgimas, dažniausiai dėl jo.

Adduktoriai (lot.) raumens, kurie pritraukia vieną kūno dalį prie kitos arba prie kūno ašies.

Ade George (1866 — 1944) Amerikos humoristas ir dramaturgas. Išsp. komedijų ir komišku operų: *The Sultan of Sulu* 1902, *The College Widow* 1904, *The Old Town* 1909 ir kt.

Adekvatus (lot.) tolygus, pilnai atitinkas.

Adelaidė žymus P. Australijos mst. prie Torrenso upės, 40.000 gyv. (1952). Įkurtas 1836 ir pavadintas Viliamo IV žmonos vardu. Žymiausi pastatai: univ. įkurtas 1847 parlamentas, vyriausybės rūmai, kat. katedra. Anglikonų ir kat. arkivyskupai. Botanikos ir zoologijos sodai. Keramikos, audinių, metalo, alkoholinių gėralų pramonė. Uostas už 10 km (Port A.) yra trečias didum Australiaje.

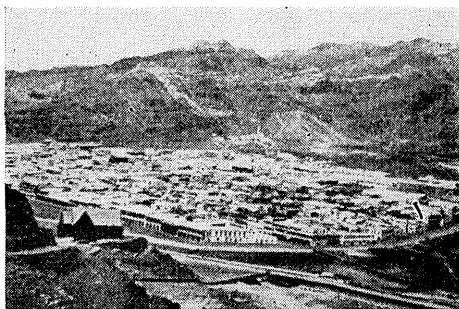
Adelaidės lietuviai. Pirmieji lietuviai A. įsikūrė 1930 (keliolika šeimų). Vėliau jų daug išsikėlė į r. Australiją. 1948 atvyko tremtinių iš Vokietijos. 1952 A. skaitoma a. 1600 lietuvių. Pradžioje dirbo prie vandentiekio, glž., uosto statybų ir fabrikuose. Gyveno stovyklose. 1952 A. lietuviai turėjo per 300 gyven. namų. Nemaža metėsi į verslus, ypač į statybą. **O r g a n i z a c i j o s**. 1949 I 2 buvo sušauktas **steigiamasis** L. Kultūros Dr. susirinkimas. Ji 1949 X 9 persiorganizavo į Australijos Liet. Dr. Adelaidės skyrių, kuris atstovavo A. lietuviams viešajame gyvenime. 1950 IX 17 ji pasivadino Australijos Bendruomenės A. skyriumi. A. liet. parapija įk. 1949 IV kun. P. Jatulio. Šeštadieninė mokykla įst. 1949 prie liet. parapijos. Liet. Sporto Klubas Vytis įst. 1950 III 26. A. Liet. Teatras-Studija įst. 1949 IV 8 A. Liet. choras Lithuania įst. 1949 VIII. Vadovas Vaclovas Šimkus. Tautinių šokių grupė veikia nuo 1949 I. A. Liet. Moterų sekcija suorganizuota 1952. Veikia šalpos ir globos srityj. 1952 veikė: Akademinis Skautų Sambūris. šv. Kazimiero Dr. skyrius, Liet. Teisininkų Dr. Užsienyų skyrius, Skautų draugovė, Ateitininkų sendraugis kuopa, Liet. Kultūros Fondo skyrius, Liet. Inž. Architektų draugija. A. mišrus kvartetas, Liet. Karių Sambūris Ramovė, Liet. Studentų Dr.

Adelsberg ž. Postojina.

Adelung 1) **F r i d r i c h a s** (1768—1843) vokiečių kalbininkas; 1794 Petrapily, 1795 Maskvoj; 1824 Petrapilio rytų k. inst. direktorius. Išsp. *Catharinens d. Gr. Verdienste um die vergl. Sprachenkunde* 1815, *Sigmund Herberstein* 1818, *Ueber sictht aller bekannten Sprachen u. ihrer Dialekte* 1820. Savo darbuose susidomėjo ir lietuvių kalba.

2) **Jonas Kristupas** (1732—1806) vokiečių polihistoras ir kalbininkas. Išsp.:

Versuch eines vollstaendiges grammat.—kritischen Woerterbuchs der hoch-deutschen Mundart 1774—8, 21793—1801; Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde (1806 — 1817 A. mirus leido J. S. Vater) ir kt. Mithridates 1809 duoda ir lietuviškų ir senprūsiškų tekstų.

Aden

Aden pusiasalis, miestas, uostas ir karo tvirtovė p. Arabijos pakrastyje. D. Britanijos kolonija (nuo 1839). A. pusiasalis yra 8 km ilgumo ir su Arabija jungiasi siaura sąsmauka. A. 33 000 gyv. (1950). Klimatas labai sausas. A. karo tvirtovė saugo britų vandens kelią į Indiją. Uostas vadinamas Steamer Point. A. protektoratas apima gretimas arabų sritis drauge su Hadramautu ir Parim sala, iš viso 272.000 km² su 600.000 gyv.

Adenauer Konradas (g.1876 I 5) vokiečių politikas. Katalikų Centro partijos narys. 1917 — 1933 Koelno vyr. burmistras. 1919 A. rūpesčiu įst. Koelno univ. 1917 — 1918 Prūsijos aukštųjų parlamento rūmų narys ir 1928—1932 Prūsijos valst. tarybos pirmininkas. Hitlerio laikais keletą kartų kalintas. 1946 CDU (Christliche Demokratische Union) pirmininkas. Nuo 1949 IX 15 pirmas Vakarų Vokietijos kancleris Bonnoje.

Konrad Adenauer

Adenitas (gr.) liaukos uždegimas.

Adenoidai limfatinųjų audinių išaugos ant nosiaryklės skliautų, kur pasibaigia nosis ir prasideda ryklė. Šių limfinių audinių padidėjimas, išaugimas vad. adenoidais. Jie apsunkina kvėpuoti nosimi, silpnina klausą, sutrikdo kraujo apykaitą kaukolės pagrinde. A. išaugos, be to, keičia veido išraišką, (žiopių tipas), neigiamai veikia proto gabumus.

Adenoma (gr.) liauku pavidalu sudarytas gėrybinis epitelinis navikas.

Adenozinas gliukozidas turįs monosacharido ribozos, pasidaro degraduojant nukleinei rūgščiai. A. ir fosforo rūgšties junginys — adenileninė rūgštis, pasitaiko mielėse ir raumenyse. Adenozinotrifosforo rūgštis, ATP, reikšminga karbohidratų (cukrų), baltymų ir fosforo rūgšties apykaitos procesuose. ATP preparatai vartojami kraujo indų sutrikimams gydyti (angina pectoris).

Adedatus (lot. Dievo duotasis) popiežiai: 1) A. I — Deusdedit. 2) A. II (672-676), kovojo su monoteletizmu.

Adeps (lot.) taukų pavadinimas. A. suilus, kiaulės taukai, ir A. Lanae, avių vilnų taukai, lanolinas.

Adeptas (lot.) pašvęstasis, įvestasis į paslaptį, pilnai patikimas šalininkas.

Aderno, sen. Hadrantum, Sicilijos mst. prie Etnos ugniakalnio; 42 000 gyventojų (1952).

Adgukštis Betygalos vl. Raseinių aps. upelis, Šaltragio, (Kiršnovės, Dubysos, Nemuno) kair. intakas; 3,5 km ilgio.

Adhezija 1) savitarpio traukos jėgos, veikiančios kūnų molekulas, joms esant pakankamai arti viena kitos. Jos ypačiai stiprios kietam kūnui susisiekiant su skystimu, kai pastarasis vėsdamas ar garuodamas kietėja, stingsta (rašymas, dažymas, cementavimas, klijavimas, nitavimas). Dėl A. pilant skystį iš indo, prie jo sienelių susidaro lašai, kurie pakibę laikosi, kol jų svorio jėga nugalė indo medžiagos ir skysčio molekulių traukos jėgas.

2) Sulipimas ir suaugimas gretimų organų, dažniausiai dėl uždegimo.

3) Dirvožemio, žemės dalelių sąvybė laikytis krūvoje dėl vandens kabinamosios jėgos.

ad hoc (lot.) šiam atvejui, šiam tikslui.

Ad hominem argumentum (lot.) tikinimas, remiamas ne daiktiniais įrodymais, bet asmeniniais, pvz., kreipiantis į atitinkamo žmogaus jausmus.

Ady Andrius (1877—1919) Vengrijos poetas. Uj versek rink. 1905 skelbia naujosios Vengrijos inkarnaciją savyje ir ieško Vengrijos ir Vakarų kultūros sintezės. Symbolistas, impresionistas, hedonistas ir atgailotojas, įtakingas jaunajai kartai. Poezijos rinktinė 1950.

Adiabata. Kūnas adiabatiškai kinta, kai jis nei gauna, nei atiduoda šilumos, kai šilumos kiekis nekinta. Tiesė, kuri vaizduoja šitokią kitimą slėgio-tūrio diagramoje, vadina adiabatine tiese.

Adiafora (gr.) kas moralės atžvilgiu abejingas, meturi vertės. Pagal cinikų ir stoikų mokslą — A. yra tai, kas nėra nei gera, nei bloga, o viduryje tarp jų, kaip